

S Z E M L E

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája. 1945—1971. Szerk. KÁLMÁN Lászlóné. Bp. 1973. Kossuth. Soksz., 596 l.

A bibliográfia, amelyet bemutatunk, nélkülözhetetlen kézikönyve lesz az újkori történet kutatóinak. Azzá teszi a vállalkozás jelentősége, és azzá teszi a kidolgozás gondossága is.

Jelentőségéről annyit, hogy a magyar munkásmozgalom történeti irodalmáról eddig nem készült átfogó „leltár”. Ha eltekintünk a munka tartalmi felmérésétől, és pusztán tekintélyes mennyiségére figyelünk, akkor is szembetűnően gazdag tárházat ígéri a kötet e területnek. Pedig az összeállítók válogattak; jó szakmai érzékel és régi gyakorlattal egy negyedszázad termésének színejavát emelték ki.

A felszabadulás forradalmi változásokat hozott történetiszemléletünkben is, a marxista történeti látásmód új felismerésekhez vezetett. Világossá vált, hogy múltunk és jelenünk nem vizsgálható a munkásság történelmi hivatásának és szerepének ismerete nélkül, s megváltozott helyzetünkéből következett, hogy amire a polgári történetírás nem fordított gondot, a szocializmust építő Magyarországon fontos feladattá vált: feltárni és ismertté tenni az osztályküzdelmek hazai hagyományait. Megkezdődött tehát, és azóta is töretlenül folyik az alkotó munka általános történeti képünk kiteljesedéséért.

A számvetés igénye nélkül, csupán a tájékoztatás szándékával készült ez a bibliográfia. Mégsem véletlen, hogy a 25 éves Párttörténeti Intézet könyvtárának munkatársai vállalkoztak az úttörő lépésre. A fiatal tudományág szinte egyidős az intézmény fennállásával, amely a haladó mozgalmak történetét feltáró irodalom jelentős hányadát publikálta, s így e kötet — gyakorlati célján kívül — az összeállítók megemlékező szándékával is találkozhatott.

Általában az, hogy egy válogatott

bibliográfiában mi szerepeljen, és mi maradhat ki, gyakori gond a rögzített szempontok legkövetkezetesebb betartása esetében is. Nincs mód arra hogy a könyvtáros valamennyi tételnél mérlegeljen és értékeljen. S ha egy bibliográfia, mint esetünkben, csaknem 7000 tételt tartalmaz, s az önállóan megjelent kiadványokon, monográfiákon, dokumentumköteteken, visszaemlékezés-gyűjteményeken, életrajzi feldolgozásokon kívül mintegy másfélszáz tudományos évkönyv és folyóirat tanulmányainak, szakcikkeinek anyagából válogat, bocsánatos „szakmai bűn”, ha egy-egy arra érdemes írás kimarad. Sajnálatos azonban, hogy négy vezető napilapunk vonatkozó anyagának átnézésére — a könyvtár adatgazdag cikk-katalógusa alapján — már nem maradt erő. Mindezt annak tudatában érezzük így, hogy a napilapok nem vállalkozhatnak elemző tanulmányok közlésére, de alkalmanként helyt adnak — és helyt is adtak — életrajzok, megemlékezések számára, valamint egyes történeti kérdések leszűrt eredményeinek összefoglaló ismertetésére.

Az anyaggyűjtő munka egyik legnehezebb feladata volt határvonalat húzni a munkásmozgalom története és az általános történet természetesen ötvöződő területein. Bevezetőben utaltunk arra, hogy a marxista történetiszemlélet a munkásmozgalom eseményeit, mint a haladás mozgató rugóját az általános történettel kölcsönhatásban vizsgálja, s így sokszor nehéz eldönteni, hogy valamely történeti kérdés komplex tárgyalása „befér-e” a bibliográfia keretébe. A kötet nagy erénye, hogy az összeállítók — LETT Miklós, PÁLMAI Magda, VARGÁNÉ TOLDI Sarolta és VIDA Sándor — mind az általános történet, mind a nemzetközi munkásmozgalom történetének összefüggésében, a bővebb feltárást választották. Nem mulaszthatjuk el megemlíteni azt sem, hogy ott, ahol az idézett cím nem utalt egyértelműen a tartalomra, annotációval tették pontosabbá.

Elsősorban a munkásmozgalom történetével szervezett oktatás keretében foglalkozók részére választott igen szerencsés megoldást KÁLMÁN Lászlóné, a bibliográfia szerkesztője azzal, hogy a munka felépítése a nemrégiben kibocsátott párt-történeti tankönyv korszakbeosztását követi. A szocialista munkásmozgalom felépésétől és kibontakozásától a „Szocializmus teljes felépítéséért” c. fejezetig 11 részben tárgyalja a szakirodalmat, s az egységeken belül tematikai elrendezést használ. Ez a tagolás áttekinthetővé teszi az anyagot, s tovább segíti a kézikönyv használatát a precíz apparátus: a név- és földrajzi mutató, valamint a gyárak, üzemek és intézmények mutatója.

Külön is érdemes figyelmünkre a korszakhatárok közé nem sorítható kiadványok feltárásának módja. A bevezető, ún. általános részben képet kapunk a korábban megjelent és témánkhoz kapcsolódó irodalom segédleteiről, bibliográfiákról, repertóriumokról, kronológiákról, ikonográfiákról, és egyéb forráskiadványokról. Az igényesebb kutatók számára tanulságos tudományos ülések, viták és véleményeserek publikált anyaga csakúgy gazdagítja az általános részt, mint a marxizmus – leninizmus klasszikusairól szóló irodalom vagy a hely- gyár- és üzem-történeti munkák összefoglalása.

Nem kevésbé említésre méltó törekvése a szerzőknek, hogy nem hagyva figyelmen kívül az újabbban egyre több területen jelentkező névadó és helytörténet-kutatási szándékot, a kötet végén az életrajzgyűjtemények bibliográfiáját közli, sőt a progresszív mozgalmak kiemelkedő személyiségeinek megismerését a róluk szóló legátfogóbb irodalom megjelölésével segítik elő.

A Magyar munkásmozgalom történetének bibliográfiája rövid idő alatt, megfeszített munkával készült, mégis átgondoltan szerkesztett, megbízható kiadvány. Valódi értéké azonban csak a kutatók és érdeklődők kezében, a használat során válik, s ezért fontos, hogy a könyvtárosok, tájékoztatással foglalkozó szakemberek valamennyien megismerjék. Félő azonban, hogy a csekély példányszám (mindössze 800) ezt nem teszi lehetővé, s már most érdemes lenne gondolkodni rajta: miképpen lehetne a hiányolt kiegészítésekkel az igényeknek megfelelő mennyiségben ismét hozzáférhetővé tenni.

LANG PÉTER

Csomor Tibor: Magyarország. Honismereti bibliográfia. 1. kötet. Bp. 1972. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. 960 l.

Ami az egyén számára az önismeret, az a nemzet számára a nemzetismeret és honismeret. Országunk, nemzetünk fejlődésének egyik alapvető feltétele, hogy ismerjük önmagunkat és azt, ami sajátunk: országunk földjét, népét, gazdasági életét, kultúráját, társadalmát. Ez az önismeret nemcsak a vezetőknek, hanem a vezetőteknek is feladata. Népünk bármely tagja csak úgy töltheti be szerepét a nemzet egészében, ha a tájról, az országról, a közösségről, amelyben él, foglalkozásának és műveltségének megfelelő ismerettel és tudattal rendelkezik. Csomor Tibor pompás honismereti bibliográfiáját éppen ezért fogadjuk nagy örömmel, mert munkaesköz, kulcskönyv Magyarországról való ismereteink ellenőrzéséhez és kiegészítéséhez.

A bevezetés tájékoztat a könyv tematikájáról és a feldolgozás szerkezetéről. Ez az első kötet az elmúlt két évtized honismereti irodalmának, könyveknek és cikkeknek egyaránt, válogatott, elemző bibliográfiája, amely az egész országot felöleli a fővárost kivéve. Budapest honismereti bibliográfiáját ugyanis a második kötet fogja tartalmazni.

A szerző pontosabban nem jelöli meg anyaga gyűjtésének időhatárait. A legkorábbi bibliográfiai adatok úgy látszik az 1952. évből valók, a legutolsók pedig 1971-ből. Ez utóbbiak azonban, az 1970-ben megjelent publikációk nagy részével együtt sajnálatos módon a mű törzsrésztől elkülönülten a pótlásban vannak egybegyűjtve, mint a „nyomdai munkálatok alatt megjelent fontosabb honismeret-helytörténeti kiadványok”.

Természetesen 1952 előtt is volt honismereti irodalom, és ezért igen hasznos lett volna a bevezetőben megjelölni a legfontosabb korábbi bibliográfiákat, amelyek az olvasót a korábbi irodalomról tájékoztathatják. A helytörténeti kutatókat nyilván nemcsak az 1952 óta megjelent publikációk érdeklik. Igaz viszont, hogy ezekben utalásokat és gyakran bibliográfiákat is találhatnak a korábbi irodalomról.

A bibliográfia *tárgyköre* igen széles és sokoldalú, elsősorban mégis a területre, helyre vonatkozó tudományos és ismeretterjesztő irodalmat öleli fel. Ezt mutatja a könyv alcíme is: Honismereti bibliográfia. Mert a nemzetismeret ennél szélesebb körű, kiterjeszkedik a tájhoz, területre kevésbé köthető kulturális és társadalmi jelensé-

gekre is, a nyelvre, irodalomra, művészet-történetre, sajtóra, hírközlésre, színházi életre, továbbá az általános nemzeti történelemre, demográfiai jelenségekre, társadalmi problémákra, a nemzeti jóvedelemre, pénzgazdálkodásra, áruellátásra, stb. Mindezeket a bibliográfia tudatosan elhagyja vagy csak éppen érinti. Különösen áll ez az országos vonatkozású irodalomra, míg a tájhoz, helyhez köthető irodalomnál a történelem, a kulturális és társadalmi jelenségek is szőhoz jutottak művelődéstörténet, művészettörténet, művészeti élet, társadalomrajz, történelem, stb. alcímek alatt. Az előszóban helyénvaló lett volna a gyűjtési kört pontosabban meghatározni. A szerző ugyanis csak az irodalmi emlékek és az életrajzok tekintetében tesz megszorítást. Jelzi, hogy az idegennyelvű irodalom nem kapott helyet a kötetben. De úgy tűnik, hogy a külföldön megjelent magyar nyelvű honismereti irodalom sem.

Igen szerencsés és praktikus a bibliográfia szerkezete, az anyag elrendezése. A címszavak részben tárgyi fogalmak, mint felszinalaktan, földtan, halgazdaság, népszokások, természetvédelem stb., részben földrajzi nevek, mint Aggteleki-karszt, Baranya megye, Bükkalja, Csikóvári-láp, Karancslapujtó, Taktaköz, Tisza, Veszprém. Mindezek a címszavak egyetlen betűrendben sorakoznak. Azoknál a címszavaknál, amelyeknél az irodalom bősége a tájékozódást megnehezítené, igen helyesen ugyancsak betűrendben további felosztást találunk. Így Veszprém járási jogú város bibliográfiája a következő alcímekre van tagolva: állat- és növénykert, fényképgyűjtemény, földrajz, földrajzi nevek, gazdasági földrajz, idegenforgalom, ipar, múzeumok, gyűjtemények, műemlékek, művelődéstörténet, művészettörténet, művészeti élet, régészet, sajtó-sajtótörténet, társadalomrajz, történelem, városépítés, útikönyvek-útirajzok. Aki tehát egy meghatározott tárgykörre, területre vagy helyre vonatkozó irodalmat keres, pillanatok alatt megtalálja. Néhány hiányosságot azonban meg kell említenünk. Több jelentős tárgyú címszó hiányzik, vagy mert az elmúlt húsz évben csak helyi vonatkozású, tehát nem országos, irodalma volt, és ez a ritkább eset, vagy mert a szerző tudatosan kizárta gyűjtési köréből. Így nem szerepelnek a következők: érc- (vas-, urán-) bányászat, kőbányászat, úthálózat, történelem, irodalomtörténet, tudományos élet, zenetörténet, rádió, távbeszélő, térképek, atlaszok. Különösen a földrajzi neveknel kevés az utalás. Aki például mindazt ki akarja gyűjteni a bibliográfiából, ami Baranya megye területére vonat-

kozik, kénytelen felütni az összes baranyai közsénevet és minden más baranyai földrajzi nevet, mert nem tudja, melyik szerepel, melyik nem — vagy hogy dolgában biztosabb legyen végig kell lapoznia az egész könyvet. Így, aki a Tiszával vagy a Tisza mellékével foglalkozik, nem biztos, hogy egyáltalán rátalál az Alsó-Tisza mente és a Felső-Tisza-vidék címszavakra, mivel a Tiszánál egyetlen utalás sem figyelemzeti arra, hogy ezeknel még további irodalmat találhat.

A községeknél megtaláljuk a nagyobb közigazgatási egységek, megye, járás megjelölését, de más földrajzi neveknél, barlangoknál, hegyeknél, olykor azonban községeknél is ez hiányzik vagy nem kielégítő (pl. Csobánc, Csókakő, Csókásréti víznyelőbarlang). Néhány esetben hibás a topográfiai besorolás. Így a Bükk-hegység barlangjai között szerepel a Vass Imre-barlang és a Béke-barlang, holott ezek Jósvalf körzetében vannak az Aggteleki-karsztban.

A bibliográfiai tételek leírása precíz és teljesen kielégítő. Minden esetben lapszám mutatja a mű, cikk vagy fejezet terjedelmét, sőt az önálló művek és a különnyomatok Országos Széchényi Könyvtár-i jelzetét is megtaláljuk. Túlszámak tűnik azonban a sorozatcímek állandó ismétlése. Ez feleslegesen növeli a kötet terjedelmét, minden előny nélkül. Különösen kirívó GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei 1—2. c.* kiadvány teljes címének és sorozatcímének megismétlése 1050 alkalommal, ami beszorozva összesen 2600 hasábsort jelent a kötetben. Nem lett volna célszerűbb itt, mint számos kevésbé jelentős műnél, rövidítés alkalmazása?

A kötet végén *Mutatók* cím alatt három segédeszközt találunk: a sorozat-kiadványok betűrendes jegyzékét, névmutatót, amelyben elsősorban a szerzők szerepelnek, és az analitikusan feldolgozott művek jegyzékét. Igen hasznos és kívánatos lett volna a honismereti ágak rendszerzése is kb. a következő csoportokban: 1. Magyarország természeti rajza, 2. gazdasági élete, 3. kultúrája, 4. állami és társadalmi élete és ezeken belül a kötetben található tárgyi címszavak felsorolása. Ez az ígért második kötetben talán még pótolható. Mert szerencsés ugyan a bibliográfia szótárszerű felépítése, de megvan az a veszélye, hogy a kevésbé tájékozottaknak a honismeret egészéről, rendszeréről, összefüggéseiről, semmit sem nyújt.

Az elsorolt néhány észrevétel mellett is megmarad a kitűnő bibliográfia értéke, fontossága és időszerűsége a tudományos kutatók, helytörténeti írók, könyvtárosok, a honismeret művelői és terjesztői és az

egész hazai olvasóközönség szempontjából. Elismerés és köszönet illeti a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárt is, amely módot adott e hatalmas bibliográfia kiadására.

HERVAY FERENC

A múlt magyar tudósai. Főszerk. Ortutay Gyula. (Harmadik gyűjtemény. 11—15. köt.) Bp. 1972. Akadémiai Kiadó.

A Magyar Tudományos Akadémia 1970-ben megindult tudománytörténeti kiadványsorozatának (ismertetésük a *Magyar Könyvszemle* 1971. évi 4. sz. és 1973. évi 1. számában jelent meg) harmadik gyűjteménye — az eredeti programnak megfelelően — a különböző szaktudományok közül a nyelvtudomány, a néprajz, a kémia és az orvostudomány öt kiválóságát mutatja be.

A magyar nyelv-művelés megalapozójának, RÉVAI Miklósnak (1750—1807) életművét ÉDER Zoltán avatott tolla ismerteti. Pályája a polgárosodás jegyében kifejlődő magyar felvilágosodás korára esik. Viszontagságos életében volt szerzetes-tanár, főúri nevelő, vezet rajziskolát, újságíró az első magyar nyelvű újságnál, a *Magyar Hírmondónál*, míg élete végén elnyeri a pesti egyetem magyar nyelv- és irodalom katedráját. Bécsben fontos esemény, amely munkásságára is kihat, ismeretsége DENIS-vel, a Teréziánium könyvtárossával, emlékezetét verben is megőrkítette. Részünkre az is érdekes adalék, hogy RÉVAI használta a „könyvtár” szót először egyik verben, amit addig és még később is könyvház vagy könyvház-nak neveztek. A magyar régiségek és költemények gyűjteményes kiadása mellett irodalomtörténetünk a magyar időmértékes verselést meghonosító triász tagjaként őrzi. Legfőbb érdeme, hogy nyelvemlékeinket elemezve elsőként alkalmazta a nyelvtörténeti módszert és újításával külföldi viszonylatban is a történeti nyelvtudomány egyik megalapítója lett. Diakronikus vizsgálati módszere és a szélemzés általa megalkotott elve a mai magyar helyesírásunknak is alapjai. Kevésbé ismertek kezdeményezései a természettudomány kibontakoztatására. Ő írta az első városépítési tankönyvet magyarul, írt a mezzei gazdaságról és lefordította MAKÓ Pál latin villamosságtani könyvét és mindezekkel hozzájárult a természettudományos magyar nyelv megteremtéséhez.

A sorozat másik kötetében a modern magyar nyelvtudomány kiemelkedő alakja, GOMBOCZ Zoltán munkásságának megőrkítésére tanítványa és tudóstársa NÉ-

METH Gyula egyéni formát választott. Közös kutatási területük, a régi honfoglaláskori török-bolgár jövevényszavaink vonatkozása keretében GOMBOCZ tudományos karakterének tárgyilagos rajzát adja. Kiemeli ítéloképességét, mellyel az összegyűjtött adatok filológiai megtisztítását és nyelvtörténeti értékelését végezte. MELICH Jánossal közösen megteremtí a magyar nyelvtudomány legnagyobb és legfontosabb vállalkozását, a világviszonylatban is kiváló *Magyar Etymológiai Szótár-t*. Korai halála következtében sajnos e remekmű töredékében dolgozhatott (1. füz. 1914 — 11. füz. 1934.). A könyv második részében a szerző visszaemlékezésében az Eötvös Loránd alapította „Bárd Eötvös József Collegium”-ról fest érzékeltes képet, melynek GOMBOCZ 1928-tól igazgatója volt.

A magyar folklorisztika kiemelkedő alakját, SEBESTYÉN Gyulát (1864—1946) DIÓSZEGI Vilmos mutatja be. Mint a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárosa kezdi pályáját, külföldi könyvtárakban kutat a magyar nyelvemlékek után. Kiadja a honfoglalás mondáit, gyűjti a regós énekeket, népszokásokat. Később a Nemzeti Múzeum néprajzi osztályának vezetője, megszervezi és kiépíti a néprajztudomány társadalmi gyűjtőhálózatát, mint a Folklore Fellows magyar osztályának elnöke élénk nemzetközi kapcsolatokat tart fenn. Közvetlen halála előtt egy hatalmas kőre rovásjelekkel felvésette a rovásírás megfejtésének történetét, a kő a szeptemberi mút mentén a Balaton-part egyik nevezetessége. A szerző SEBESTYÉN értékelésére ORTUTAY Gyula megállapítását idézi: „Könyvei, tanulmányai a magyar folklór maradandó értékei közé tartoznak, ha nem is egy feltevését, állítását meghaladta az idő.”

A természettudományok közül Magyarországon a kémia volt az első, melyet tudományosan műveltek. SZABADVÁRY Ferenc a szakember biztonságával vetíti elénk a hazai kémia egyik megszervezőjének és korszerűsítőjének, THAN Károlynak (1834—1908) alakját és munkásságát. Mint az első és jó ideig egyetlen kémiaprofesszor a pesti egyetem katedráján a vegyészek generációit neveli és kimagasló érdeme, hogy a modern kémia tanítását és kutatását megszervezte. Professzorságának 48 esztendeje alatt olyan iskolát létesített, amely alkotóan tovább művelte ezt a tudományt. Mint tudósnak is a jelentősége az országhatárokon túlnőtt. Az analitikai, a szerves, az általános és fizikai-kémia terén sokrétű kutatómunkát folytatott, jó néhány eredménye maig érvényes. Első fontos sikere a karbonilszulfid felfedezése

határozzák meg a közlemény lényegét, bár — természetesen — egy-két mondatot ezt nem is mindig könnyű kifejezni.

A kötetbe felvett tételeket (melyeknek megválogatásában az a szempont vezette az összeállítókat, hogy egyetlen olyan új se maradjon ki, amely valamilyen új eredménnyel gazdagította a tudományát) korszakok és tárgykörök szerint csoportosították. A bibliográfia a hazai történeten kívül tartalmazza az egyetemes történet magyarországi szakirodalmát is.

A tekintélyes méretű kézikönyv csaknem 9 ezer tételt sorol fel, és kétségkívül, az eddigi történeti bibliográfiákhoz képest, ismét egy más műfaj képvisel. Nem vitatjuk egy tudományágon belül sem a különböző típusú bibliográfiák szükségességét és hasznosságát; sőt, egyenesen előnyös a különböző jellegű és szintű tájékozódáshoz, ha többféle segédeszközhöz is fordulhatunk. Mindössze arra szeretnénk hivatkozni, hogy a jövőben talán jó lenne az újabb történeti szakirodalom szakaszos összefoglalásánál határozottabban kapcsolódni az előzményekhez: a korábbi összefoglaló kötetekhez, hogy legalábbis addig elkerüljük a nagyobb átfedéseket, ameddig még jelentékeny korszakok egyáltalán nincsenek bibliográfiailag feltárva. Az a tudományág, amely a felszabadulás után elsőként teremtette meg jelentős bibliográfiai kézikönyveit, bizonyára a jövőben is meg fogja találni azt a legkorszerűbb megoldást, amellyel legjobban szolgálhatja a kutatást csakúgy, mint a történelmi szakirodalom iránti egyéb érdeklődést.

KÓKAY GYÖRGY

Források Budapest múltjából II—IV. Bp. 1971—1973.

Budapest egyesítésének centenáriuma alkalmából 1971 és 1973 között gyors egymásutánban jelent meg a Budapest Főváros Levéltára Forráskiadványai című SÁGVÁRI Ágnes-szerkesztette sorozat I—IV. kötete. A BÁCSKAI Vera szerkesztésében napvilágot látott I. kötet: *Források Buda, Pest és Óbuda történetéhez. 1686—1873.* (Bp., 1971.) recenziója, amelyben SÁGVÁRI Ágnes sorozatszerkesztőnek a négy kötet céljáról, jellegéről szóló bevezető tanulmányát is részletesen ismertettük (I. *Magyar Könyvszemle* 1972. 3—4. sz. 318—320. p.), felment bennünket az alól, hogy a kiadvány egészével újból foglalkozzunk, így az alábbiakban csak az azóta megjelent II—IV. kötetéről szólunk röviden. Ezek időrendben a következőképpen tagolódnak s szerkesztési, megje-

lenési adataik a következők: *II. Források Budapest történetéhez 1873—1919.* Szerk. H. KOHUT Magda. Bp. 1971. 522 p.; *III. Források Budapest történetéhez 1919—1945.* Szerk. SZEKERES József. Bp. 1972. 646 p. és *IV. Források Budapest történetéhez 1945—1950.* Szerk. GÁSPÁR Ferenc. Bp. 1973. 569 p.

A szerkesztők most is szerényen hangsúlyozzák, hogy tulajdonképpen a fővárosi élet, lakosság, mindennapok iránt érdeklődő olvasók, elsősorban a nagyközönség számára kívánnak rendkívül sokoldalú, érdekes és izgalmas olvasókönyvet nyújtani, tekintettel vannak az olvasmányosságra, ezért a dokumentumok egyrészt rövidítve is közlik, de maguk is tudatában vannak, hogy ennél jóval többet adnak. A négy kötetben megjelent több mint 900 dokumentum, amelyeknek javarésze eddig publikálatlanul rejtőzött különböző levéltárakban s itt jelenik meg első ízben nyomtatásban, feltétlenül számot tarthat a történeti és művelődéstörténeti kutatók érdeklődésére is.

A szerkesztők az egyes köteteken belül időrendben, majd tematikai csoportosításban közlik a gazdag forrásanyagot és jól használható dokumentumokat nyújtanak, a köztörténet, az általános várostörténet és várospolitikai, a gazdaságtörténet és munkásmozgalom s a fővárosi művelődéstörténet és művelődéstudományi kutatások egyaránt. Amikor Budapestről képet adnak, kissé az egész országot bemutatják, hiszen Budapest mint főváros és az ország egyetlen igazán nagy városa egyben tükörképe az egész országnak is, bár a dokumentumok válogatása révén árnyaltan utalnak arra is, hogyan igyekezett az országos vezetés a maga uralmát a főváros autonómiájának és időnként megmutatózó demokrata-liberális törekvéseinek csorbítására és visszafogására is felhasználni.

A *Források Budapest múltjából* II—IV. kötete rendkívül nagy és eseményekben gazdag korszakot ölel át, a Budapest létrejöttétől Nagy-Budapest megszületéséig terjedő majdnem nyolcvan esztendő hosszú időszakot. A ténylegesen is fővárossá váló Budapest fejlődésének fény- és árnyoldalai, a várospolitikai egy olyan nagy egyéniségének a munkássága, mint BÁRCZY István, az első világháborús körülmények és háború-ellenes mozgalmak, az 1918—19-es forradalmak eredményei, a fehérterror, majd a konzolidáció éve, a fasizmus esztendei és az antifasiszta törekvések, a második világháború, a német megszállás és nyilas rémuralom időszaka, a főváros pusztulása, majd újjáépítése és a szocialista erők győzelme, mind-mind szemléletes ábrázolást nyer azokban a dokumentumok-

ban, amelyeket a három kötet szerkesztői kiválasztottak és a műben publikáltak. A közzétett szövegeket egykorú eseményeket ábrázoló és korabeli hangulatot tükröző fényképek egészítik ki.

A kötetben számos öket érdeklő írást találhatnak a művelődéstörténet és könyvkultúra kutatói is: pl. a *Fővárosi Lapok* 1884. évi tudósítását az Operaház megnyitásáról (II. 126–127. p.), dokumentumok egész sorát a dualizmus-kori Budapest művelődési viszonyairól és iskolaügyéről (II. 257–289. p.), köztük pl. ADY Endre 1909. évi pályázatát a főváros szépirodalmi díjára, vagy SZABÓ Ervin 1911. évi előterjesztését a tanácshoz a Fővárosi Könyvtár községi nyilvános könyvtárrá szervezése ügyében, illetve ugyancsak SZABÓ Ervin pályázatát 1912-ből a főváros milleniumi alapítványának díjáért. Különös érdeklődésre tarthatnak számot a kortárs-írók (MÓRICZ Zsigmond, MOLNÁR Ferenc, SZINI Gyula, KRÚDY Gyula, KASSÁK Lajos) írásai az 1918–19-es forradalmi események időszakából (II. 416–427. p.). KODÁLY Zoltánnak a Tanácsköztársaság alatti magatartása miatti fegyelmi bizottsági ügye ellen tiltakozik 1920-ban DOHNÁNYI Ernő, valamint BARTÓK Béla (III. 26–27. p.), a vallás- és közoktatásügyi miniszterhez intéz jelentést ugyancsak 1920-ban haladó irányzatú műveknek a tanári könyvtárakból való kiselejtezéséről a budapesti tankerületi főigazgató (III. 43. p.). 1922-ben a közgazgatási bizottság indítványt tesz BETHLEN István miniszterelnöknek a sajtótörvény szigorításáról (III. 94–95. p.). A rákoscsabai Vörös Segély szervezet tevékenységének és a vezetői elleni 1934. évi büntetőeljárásnak iratai közt szerepel pl. a rákoscsabai csendőrség által FEKETE Bélánál és SCHÖNMANN Júliánál lefoglalt könyvek jegyzéke (III. 355–358. p.), amelyeken a marxizmus, a szociáldemokrácia és a munkásmozgalom irodalmának számos alkotása, több haladó irodalmi mű és folyóiratszám szerepel.

A példákat lehetne még szaporítani, de ennyiből is nyilvánvaló, hogy a *Források Budapest múltjából* köteteit, amelyekkel Budapest Főváros Levéltára méltó módon járult hozzá a főváros centenáriumának megünnepléséhez, a művelődés- és könyvtörténet kutatói is haszonnal fogják forgatni.

FÜLÖP GÉZA

Vitályos László—Orosz László: *Ady-bibliográfia 1896—1970*. Ady Endre önállóan megjelent művei és az Ady-irodalom. Bp. 1972. 425 lap. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kiadványai, 67.)

Klasszikus rangú íróról személyi bibliográfiát készíteni a legnehezebb feladatok közé tartozik. S ezek között is a legnehezebb talán ADYRÓL. Fáradságot nem ismerő kutatók évekig tartó munkáját igényli, a teljesség örömeinek reménye nélkül. A most megjelent kötet e nagyszabású munkálatnak első része, egyértelmű szempontok mintaszerű érvényesítése. A szerzők bevezető szavaiból kiderül, hogy ADY szétszórta megjelent írásairól a bibliográfiát később teszik közzé.

A célszerűség azt diktálta, hogy az itt publikált adatokat is csak a nyomtatásban megjelent művekre korlátozzák. Nem számították ide a szerzők a főiskolai jegyzeteket és a tankönyveket sem. Ennek a kényszerűségnek jelentkezik bizonyos fonák vonása, amit egy példával illusztrálunk: KARDOS Pálnak kb. tizenöt saját cikkét, kisebb tanulmányát tartja számon a bibliográfia, de nem említi azt az összefoglalást, amely az ötvenes években egyetemi jegyzetként látott napvilágot, s többet mond KARDOS ADYRA vonatkozó nézeteiről, mint említett írásai együttevésé.

Az adatokat folyamatosan számozzák a szerzők, s a Névmutató e számok alapján irányítja az érdeklődőt. Három nagyobb fejezet, összesen kb. nyolc kisebb csoport rendszerezi az ismereteket, s mindegyik saját, teljes kronológiai sort ad. Ady önálló művei (ismertetéseikkel együtt) kezdik a bibliográfiai részt, ezután a költő életére, munkásságára vonatkozó adatok következnek (kisebb fejezeteik: Monográfiák, gyűjteményes művek; Tanulmányok, cikkek; Életrajzi irodalom), majd — mintegy nagyszerű ráadásként — a Függelék fejezeteit nézegethetjük (ADY művei idegen nyelven, hatása külföldön; Ady a szépirodalomban, az iskolai oktatásban, alkalmi megemlékezésekben; képzőművészeti alkotások, fényképek irodalma; a megzenésített ADY-versek irodalma).

Az irodalomtörténetészt elsősorban az ADY-irodalom mindeddig legteljesebb bibliográfiája örvendeztetni meg. A kötet belső tagolásának világossága csak igen ritkán, határhelyzetekben készlet tűnődésre (GULYÁS Pál bibliográfiája a II. fejezet első részében található meg, a harmadik helyett, de helyesen) — s éppen a biztonságos tájékozódás győz meg bennünket a szerzők egyik alaptörekvésének értelméről: minden ismétlést kerülnek.

Nagyobb könyvtáraink mostanában rendszeresen adnak közre személyi bibliográfiákat, s olykor egy-egy kötetnek harmadnegyede változó szempontokkal álcázott pusztá ismétlés.

Az adatközlés megbízhatóságát bizonyítja az, hogy félrevezető, hamis adatot nem vesz át a kötet. Az *Irodalmi Lexikon* például PETNEHÁZY Ferenc egy tanulmányát említi a *Magyar Minervában*, holott ennek csak első része készült el, s hosszú évek óta kéziratban lappang. De a gondosmunka jele az is, hogy a főbb bibliográfiai adatokat kiegészítik, így például a könyvek megjelenésének jelzett dátuma mellett a valóságos megjelenés évét is föltüntetik. Az 1970. év adatai természetesen csak a valóságos dátumokat vehetik figyelembe, hiszen az anyaggyűjtést 1970. dec. 31-vel zárták (így maradt ki például VARGA József tanulmánykötete, amelynek jelzett dátuma 1970).

A hatalmas munkához elsősorban a lektorok (VARGA József, VARGHA Kálmán, TÓBOR Ildikó) adtak értékes segítséget.

A szerzők a kiadó intézmény színvonalához méltó, korrekten művet készítettek, amely általános érdeklődésre is számot tarthat. A 800 példányos házikiadvány így alighanem hiánycikk lesz.

SZUROMI LAJOS

Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok 1—3. füzet. A—F. Bp. 1972—1974. (A Petőfi Irodalmi Múzeum Bibliográfiai Füzetek A sorozat 1.)

A Petőfi Irodalmi Múzeum által indított bibliográfiai sorozatok első tagja a magyar irodalmi folyóiratok bibliográfiai feltárását tűzte ki céljául. A sorozatból, amelyet LAKATOS Éva szerkeszt, eddig három füzet jelent meg, és ezek az A—F betűkkel kezdődő periodikák adatait tartalmazzák. Az eddig közzétett anyag alapján már képet kapunk a vállalkozás jellegéről és megvalósításának módjáról, ezért — nem várva meg a sorozat utolsó tagjának is a megjelenését, amely bizonyára még néhány évet várhat magára — már most szeretnénk néhány ismertető szót szólni róla.

A bibliográfia a magyar irodalmi és irodalmi érdekű folyóiratoknak, a kezdetektől 1944-ig, sajátos szempontú könyvészeti leírását kívánja elvégezni. Bevezetőjében a szerkesztő joggal utalt arra, hogy a folyóiratok forrásértékét egyre inkább felismeri a kutatás, de arra is, hogy könyvtáraink — beleértve nemzeti könyvtárunkat is — állományai mennyire hiányos a periodikák szempontjából.

E kettős, alapvetően fontos felismerésből adódott LAKATOS Éva számára az a feladat, hogy elkészítse irodalmi jellegű folyóirataink bibliográfiáját, de úgy, hogy leírásuknál — a fentiekből következően — különös tekintettel legyen a kutatás főszempontjaira, és arra, hogy a folyóiratanyag állományának számbavételéhez a lehető legnagyobb segítséget nyújtsa a könyvtárak állománykiegészítő munkájához.

Aki valaha foglalkozott periodikák címléírásával, jól tudja, hogy ez a könyvek katalogizálásánál sokkal idő- és munkaigényesebb feladat, hiszen egy-egy cím évfolyamonként is gyakran 50—100 vagy esetleg még több egységből áll össze, amelyek mindegyike tartalmazhat figyelembeveendő adatokat, vagy változókat.

Nem rendelkezünk még sajnos időszaki sajtónk teljes bibliográfiai feldolgozásával; az egyes földrajzi, illetve időbeli határok között az utóbbi időkben készült sajtókönyvészetek természetesen csak kis töredékei az egész magyar periodika-irodalomnak.

Már csak ez a rendkívüli időigényesség is teljesen indokoltá teszi a Petőfi Múzeum kiadványának világosan körülhatárolt jellegét: nem hagyományosan értelemben vett sajtóbibliográfiát akartak létrehozni, hanem meghatározott célt kívántak vele szolgálni. Egyébként, a szorosabb értelemben vett periodikabibliográfiai szempontból is olyan összeállításra van kilátásunk e füzetek megjelenése után, amelynél — irodalmi folyóiratainkra nézve — egyelőre nem rendelkezünk teljesebb segédeszközzel.

A feldolgozás profilját az irodalmi folyóiratoknak egy olyan tágan értelmezett köre adta meg, amelybe egyrészt belekerültek az irodalmi anyagot is tartalmazó tudományos szemlék és társadalomtudományi folyóiratok, másrészt azok a lapok, amelyeknek feldolgozása irodalomtörténeti érdekekkel bírt (pl. élelapok, divatlapok), a hírlapok kivételével. Igaz, hogy a feldolgozott lapoknak ez a szélesebb köre némileg kérdésessé teszi a mű címének (*Magyar irodalmi folyóiratok*) pontosságát, de úgy véljük, inkább a címadáson lehetett volna inkább módosítani, mint a feldolgozott anyag körén. Ez a bővítés ugyanis a kutatás számára különösen nagy segítséget nyújthat, hiszen olyan lapokra hívhatja fel a figyelmet, amelyek nagy részét bizonyára elkerülte volna a kutatás. Elég belelapozni a már megjelent füzetekbe és beleolvasni az annotációkban felsorolt névsorokba ahhoz, hogy lássuk: számos, nem irodalmi folyóiratként nyilvántar-

tott periodika is tartalmazhatja neves írók írásait. Ugyanis a bibliográfiai összeállítás a szerkesztőkön kívül felsorolja a jelentősebb munkatársak neveit is. Ezzel már szinte a folyóiratok tartalmi, repertóriális feltárása irányába tesz lépést, hiszen a szerzők neveinek puszta felsorolása által is hasznos tájékoztatást nyújt a lapok tartalmát illetően, az irodalomtörténészeknek, textológusoknak és bibliográfusoknak egyaránt.

Közvetve a kutatást szolgálja — közvetlenül pedig gyűjteményeink folyóiratállományának a kiegészítő munkáját — az egyes lapok évfolyamainak és számainak részletes leírása is. Ezzel az alapos és fáradságos feltérképezéssel olyan vázát kapjuk meg irodalmi jellegű folyóirataink megjelent évfolyamainak és számainak, amely segítségével könnyen tájékozódhat az érdeklődő arra nézve: egy-egy lapból pontosan hány évfolyam és hány füzet jelent meg. Ilyen jellegű információt eddig egyetlen sajtóbibliográfiánk nem tartalmazott! Könyvtáraink jelentős része rászorul folyóirat-állományának kiegészítésére; e munkához a jövőben szinte pótolhatatlan segédeszköz lesz a Petőfi Múzeum összeállítása.

A második világháború során számos ország periodika-gyűjteménye vált kisebb-nagyobb mértékben a pusztulás martalékává, de mindenhol hatalmas erőfeszítéseket tettek annak érdekében, hogy kiegészítsék a megsemmisült gyűjteményeket. Nálunk a háborús veszteségek mellett sokszor az e területen tapasztalt közöny is növelte folyóirat-gyűjteményeink hiányait; ezeknek, irodalom- és történetíró-sunk jelentős forrásainak a kiegészítéséhez nyújt nagy segítséget és talán némi indítékot is — LAKATOS ÉVA bibliográfiája.

KÓKAY GYÖRGY

Bálint Ferenc—G. Vass István: A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. Békéscsaba, 1971. Békéscsabai Városi Tanács. 127 l. (Forráskiadványok a Békés Megyei Levéltárból, 5).

Békéscsaba Városi Tanácsa *Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból* című sorozatában egymás után tárja fel a megyére és a városra vonatkozó dokumentumokat. Tárgyalt kiadványunk e sorozat ötödik kötete, amely a békéscsabai munkásmozgalom 1890—1944 közötti dokumentumainak egy részét dolgozza fel. Elsősorban a Békés Megyei Levéltárban fellelhető anyagot és az egykorú sajtó-fellegményeket tették közzé a szerkesztők.

A dokumentumokat rövid, világos fogalmazású, magyarázó jegyzetek kísérik. Több helyen a további irodalomra is felhívják az érdeklődők figyelmét. Noha az összeállítók teljességre nem törekedtek, azért egyes esetekben a jelzett időszakra vonatkozó, a helyi Levéltárban fellelhető dokumentumokat kiegészítették az MSZMP Párttörténeti Intézete Archivumának anyagával is. A szerkesztők az előszóban rámutatnak arra, hogy a békéscsabai munkásmozgalomra vonatkozó dokumentumok természetesen az ország egyéb közgyűjteményeiben is bőven találhatóak, de ezek felkutatása már meghaladta lehetőségeiket. Céljuk kötetük kiadásával elsősorban a helytörténeti kutatás segítése, az iskolai történelmi szakkörök és honismereti mozgalom támogatása volt.

A kiadványt öt korszakra bontva állították össze. A korszakok a következők: I. 1890—1918; II. 1918—1919; III. 1919—1929; IV. 1929—1939; V. 1939—1944. Az iratok közlésénél általában időrendet alkalmaznak. A dokumentumok nagy részét a korabeli államapparátus helyi szerveinek irataiból válogatták ki.

A kötetet rövidítések jegyzéke, tárgy- és névmutató egészíti ki. Az összeállítás végén fényképek, plakátok és egyéb dokumentumok másolatai találhatóak. Békéscsaba jelentősnek minősíthető szlovák kisebbségére való tekintettel a könyvet szerkesztői szlovák nyelvű tartalmi kivonattal is ellátták.

A jól sikerült válogatásból talán egyetlen dolgot hiányolhatunk: az itt virágozó agrárszocialista olvasóköreikkel kapcsolatos dokumentumokra az összeállítás során nem terjedt ki a szerkesztők figyelme.

BÁLINT Ferenc és G. VASS István összeállítását Békéscsaba jelentős szülöttjének, ÁCHIM L. András születésének századik évfordulója alkalmából adták ki, akivel kapcsolatban szintén található dokumentumok a kötetben.

Úgy gondoljuk, hogy Békéscsaba helyes kezdeményezését követhetnek más, gazdag munkásmozgalmi hagyományokkal rendelkező városaink is.

MÉRŐ ÉVA

Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc munkáskönyvtárainak története. 4. sz. Magyar András: Az ormospusztai munkások olvasóköreinek története. Miskolc, 1971.

Munkáskönyvtáraink történetét megismerni fontos teendőnk egyike, hiszen a munkásokörök kultúregyüttesei, dalárdái, fillérekéből összegyűjtött könyvtárai nyúj-

tottak sokszor életlehetőséget a forradalmi munkásmozgalom sejtjeinek.

A munkáskönyvtárakkal foglalkozó kutatás, az agrárproletariátus körüli életének vizsgálata hozott már eredményeket; az újabb, jól sikerült munkák közül VIRÁGH Ferenc könyvét említenénk: *A Békés megyei agrárproletariátus és szegényparasztság körülgyleti életéről, művelődéséről* (Békéscsaba, 1968.)

Érdemes vállalkozásnak tartjuk a Szakszervezetek Borsod megyei Tanácsa Központi Könyvtára sorozatát is. Részletesen a sorozat 4. számú füzetéről szólunk. MAGYAR András füzetének szöveges része a kiadvány 5–16. lapján található. Az 1923-ban Sajószentpéteren megalakuló, munkás olvasó egylet kedvezően hatott az Ormospusztai Munkás Olvasókör megalakulására is. SZEMÁN István vezetésével először asztaltársaság alakul, ez fejlődik munkás olvasókörré: megvásárolják Kovács József tanító olvasóköri jegyző mintegy 300 kötetes könyvtárát. A szerző közli, hogy a könyvanyag „értékes, műfaji megoszlása jónak mondható”. Megemlíti, hogy az alapgyűjteményben ADY, MÓRICZ, MIKSZÁTH, JÓKAI, MÓRA, GÁRDONYI található, valamint teljes SHAKESPEARE, WELLS sorozat. Úgy látszik, fennmaradt az első könyvjegyzők, de sajnos ezt nem közli. Ugyanígy elmaradt az alapszabályok publikálása is, pedig ez biztosan megvan, hiszen a munka idéz is belőle! Megtudjuk a következőkben, hogy a könyvtár a bányászok áldozatvállalásával fejlődött, mindenki évenként egy pengő fenntartási összeget vállalt. Elvashatunk arról is, hogy a *Népszavát* titkon vásárolták, és továbbadták egymásnak. Fontos adatnak tartjuk, hogy még a szomszéd olvasóköröktől is kértek kölcsön náluk meg nem található műveket. Mindezek jellemzők a munkáskönyvtárak nehéz életére; MAGYAR Andrásnak azonban esetenként névvel és címmel hivatkoznia kellett volna adatközlőire is. De azt sem tudjuk meg, hogy hol található az Ormosbányai Munkás Olvasókör alapszabálya! Az olvasókör 1938-ban nevet változtat, és a Hibevesztjük Albert Olvasókör nevet veszi fel. Megtudjuk még, hogy a szomszédos Rudabányai és Sajószentpéteren tiszti és altiszti kaszinók működtek, ahová bányászok nem járhattak. Így minden korlátjával együtt az Ormosbányai Munkás Olvasókör fontos hivatást teljesített mintegy húsz éven át, az 1926-tól kibontakozó nagyobb méretű ténykedéstől 1946-ig. A felszabadulás után rövid ideig az olvasókör szociáldemokrata irányítás szellemében dolgozik, majd a könyvtárát a bányai üzem szakszervezeti bizottsága veszi át,

s ezzel az olvasókör tevékenysége gyakorlatilag megszűnik”.

A könyvtár azonban tovább fejlődött, jelenleg 15 000 kötet áll a bányai üzem dolgozóinak rendelkezésére. A szöveges részt a mindvégig hiányolt jegyzetek helyett Irodalomjegyzék zárja. A szerző itt is többször hivatkozik kéziratokra, melyeket használt, azonban itt sem tudjuk meg, hogy azok hol kereshetők?

A munka megjelentetése, a felsorolt hibák mellett is, hasznos forráshoz juttat bennünket, megjegyzéseinket a szerkesztők a sorozat további köteteknek megjelentetésekor bizonyára hasznosítják is.

KOVÁCS JÓZSEF LÁSZLÓ

Széphalom (1927—1944) — Repertórium.

Összeállította: LISZTES László és PALOTÁS Gyuláné. Szeged, 1970. 64. l. (A József Attila Tudományegyetem könyvtárának kiadványai. Új sorozat 1. sz.)

A mindössze ötszáz példányban megjelent kis füzet érdekes irodalomtörténeti dokumentum. A két világháború közötti *Széphalom* anyagát rendszerezzi, foglalja össze. Ennek az „irodalmi és tudományos folyóirat”-nak megalakulását az 1926-ban megalakult Széphalom-Kör tette lehetővé, amelynek tagjai a szegedi egyetem tanárai és a város írói voltak. A *Széphalom* szerkesztője ZOLNAI Béla professzor lett, így ő jelentős szerephez jutott a folyóirat profiljának kialakításában. Erre a szellemtörténeti irány ápolása, az Ady-kultusz a legfőbb jellemző. Erről bővebben szól a *Bevezetés*.

A könyv legnagyobb szerkezeti egysége maga a repertórium. Ebben találjuk meg a szépirodalmi művek és a tematika szerint különválasztott cikkek adatait. Összehasonlítva a folyóirat és a repertórium anyagát, néhány hiányosságra, különbségre bukkanhatunk.

KOVÁCS Sándor Iván a *Népszabadság* 1971. márc. 14-iki cikkében kifogásolja, hogy a repertóriumtól több érdekes, JÓZSEF Attilával kapcsolatos dokumentum hiányzik (az 1929. 148. és 287. lapokról). A harmadik cikknek (amely az előzőkhöz hasonlóan szintén a *Csodabogár* című rovatban jelent meg) az az érdekessége, hogy G. M. aláírással van ellátva, s a repertórium sem ezt a cikket, sem azt az álnevet nem említi. Mégis igen valószínű, hogy az író ZOLNAI Béla, hiszen ő volt a *Csodabogár* rovatszerkesztője. A *Névmutató* ZOLNAI-nak még tizenhat álnevét említi, amelyek közül tizenkettőt nem tartalmaz GULYÁS Pál *Magyar írói álnévtárája*-a. Ezek: Békés

Csaba, Édes Gergely, é.g., Galli Mátyás, Garázda Péter, g.p., (g.p.), G.P., Mohai Ágnes, (z. b.), Z. b.

A repertórium egyébként más cikkeket is elhanyagol. Nem említi a rövid idejű létező *Rosta* című rovatot és a szintén csak időszakszerűen megjelenő *Hitel-Világ-Stádium* rovat közgazdasági cikkeinek nagy részét. A *Beküldött könyvek* című rovat aláírással ellátott cikkeinek is csak egy részére utal.

Az említett hiányokon kívül olyan eltéréseket is találunk a folyóirat és a repertórium anyaga között, melyekről nem állapítható meg minden esetben, hogy valószínűs hibák-e, vagy csak egyszerű sajtóhibák. E tése esetek között tartoznak: egyes cikkek címeinek pontatlan átírása, tételszámoknak, lapszámoknak a folyóirat-tól eltérő nyomtatása.

Néhány cikk helyes címét közöljük a repertórium tételszámaival: 18.: *Ónarckép*: 1929 (és nem 1919), 174.: *A hipotézis* (a névelő kimaradt a címből), 220.: *Hét* helyett *A hét*, 272.: *Groteszk és plakát* (itt a kötőszó maradt ki a címből), 254. és 256.: *BERCZELINEK* két drámájáról a *Tigrisekről* és a *Fiatalokról* van szó (a repertórium-ból ez nem derül ki), 537.: *Az arckép és a jog* (itt az „a” névelő hiányzik), 558.: „... üvegházias (üvegházias helyett), 697. Részletek K. K. hírlapcikkeiből (nem K. L.-éiből). A 235., 429. és 591. tételszámok után a *biedermeyer* szó írása hibás, ugyanis a folyóirat is és a ma érvényben levő helyesírási szabálykönyv szótára is *biederneiert* ír.

A *Névmutató* hibáinak (amelyek inkább csak sajtóhibák) korrigálása: *BEZÁSSY* Judit neve mellett a helyes tételszám: 252. A *NÉGYESY* László neve mellett levő tételszámot (556) kurzívan kellett volna szedni, hiszen a cikket (egy nyílt levél) ő írta. A *Névmutató* hiányossága még, hogy nem tesz különbséget a XX. századi irodalomtörténész és a XVIII–XIX. század fordulóján élt székesfehérvári püspök (mindkettő *HORVÁTH* János) neve között.

Néhány lapszám-eltérés helyesbítése: a folyóiratban *ROZVÁNYI* Vilmos verse a 95. lapon van (a tételszám 137). 669-es tételszám: a cikk az 57–59. lapokon van. 727-es tételszám: az egyik 1934-es *Visszhang* rovat a 44–45. lapokon van.

Mindez nem változtatja meg véleményünket: indokolt kezdeményezés volt a repertórium összeállítása: a kis füzet felbreszti figyelmünket egy tizenhét évig működő érdekes folyóiratra, és jelentős segítséget nyújt a kutatók számára is.

HARGITTAY EMIL

Evangelheliarul slavo-román de la Sibiu, 1551—1553. (Studiu introductiv filologic de acad. Emil PETROVICI, studiu introductiv istoric de L. DEMÉNY.) București 1971. Editura Academiei. 420 l.

A legrégebb román nyelvű, pontosabban bilingvis ó-egyháziszláv és román nyelvű könyv hasonló kiadása bevezető tanulmányokkal. Nyomatott könyvről van szó, amelyet időben egyetlen román nyelvű kéziratos könyv sem előz meg. Egyetlen ismert töredékét, amely Máté evangéliumát csaknem teljesen felöleli, a leningrádi Szaltikov-Scsedrin Könyvtár őrzi. Hiányzik az első evangélium eleje és vége és a többi három evangélium. E nyomtatvány, éppen mert alig maradt fenn emléke, hosszú ideig csaknem ismeretlen volt, és sokáig 1580 körüli kiadványnak tartották. 1964–65-ben DEMÉNY Lajos és jómagam egyidejűleg, de egymástól függetlenül megállapítottuk, hogy ez a legrégebb ismert román nyelven nyomtatott szöveg, amely Nagyszebenben készült Filip MOLDAVEANUL betűivel. Én a Leningrádból kapott mikrofilm alapján dolgoztam, DEMÉNY Lajos leningrádi kiküldetése során közvetlenül magát a töredéket tanulmányozhatta. Publikációink is egyidejűleg jelentek meg egyrészt a *Magyar Könyvszemlében* (1965. 119–127), másrészt a *Revue roumaine d'histoire* c. folyóiratban (1965. 385–412). A nyomtatás idejét FILIP pontosan 1546-ra datált másik könyve, a szláv evangéliárium alapján 1547/48-ban véltem megállapíthatni, a könyv papírjának későbbi tüzetes vizsgálata azonban a romániai kutatókat arról győzte meg, hogy a nyomtatás az 1551–1553. években történt. Érdekes megjegyezni, hogy amíg korábban a régi román könyvekről csak elvétve jelent meg egy-egy kiadvány vagy tanulmány, 1965-től a cikkek, kiadványok, szövegközlések és hasonmások egész sora foglalkozik az első, románok számára nyomtatott könyvekkel, azoknak történetével, nyomtatásával, papírjával, nyelvvel. E faksimilében kiadott töredék régiségével minden más könyvben megmaradt román nyelvű szöveget megelőz, és éppen ezért a román nyelv történetének igen becses emléke. Méltán adta ki a Román Akadémia a töredék reprodukcióját egész terjedelmében, az összes előfordulást felölelő betűrendes szöveggyűjtemmel és két bevezető tanulmánnyal, finom kréta-papíron, szép kötésben. A román szöveg nyelvéről Emil PETROVICI ír, de a nyelvészeti kutatások ezzel még nem zárultak le. DEMÉNY Lajos részletesen foglalkozik a töredék ismeretének történetével. Saját kutatásai nyomán ismerteti a töredék

összes jellegzetességét. A nyomdai kiállítás alapján bizonyítja, hogy FILIP MOLDAVEANUL betűivel készült. Igen részletesen foglalkozik a könyv papírjának vízjeleivel, és ezzel bizonyítja, hogy a nyomtatás 1551–1553-ban történt. Összegezi a FILIP által 1544-ben nyomtatott, de példányból nem ismert, román katekizmusról közölt addigi adatokat és irodalmat. Végül ismereti mindazt, amit FILIP MOLDAVEANULról eddig tudunk. Életrajzához nyomtatványain kívül egyetlen forrásul a nagyszombeni városi számadások szolgálnak. Ezekben neve 1521-ben tűnik fel először, és 1554-ben szerepel utoljára. DEMÉNY Lajos tanulmányait bőséges összehasonlító betű-, könyvdísz és vízjegy illusztrációk egészítik ki. E könyv tehát Erdély régi kultúrájának, népei békés együttműködésének is szép és igen becses emléke, amelynek a szélesebb gyűjtőkörű magyar könyvtárakban is helye van.

HERVAY FERENC

Richard de Bury: Philobiblon. A könyv szeretete. Fordította és jegyzetekkel ellátta BODOR András. A bevezető tanulmányt írta JAKÓ Zsigmond. Bukarest 1971. Kriterion. 199 l.

A „könyv nemzetközi éve (UNESCO, 1972) alkalmából” a bukaresti magyar könyvkiadó a nálunk is oly kedvelt Tékasorozatában (szerkeszti CSEHI Gyula és MIKÓ Imre) jelentette meg — magyar nyelven először — a középkori európai művelődéstörténetnek a maga nemében páratlan latin dokumentumát, RICHARD DE BURY durhami püspök (1278–1345) bibliofil kézikönyvét.

A bevezető tanulmányban JAKÓ Zsigmond professzor az audio-vizuális technika (televízió, film, hangszalag, képregények stb.) és a gépi adattárolás ijesztően rohamos terjedésére utalva, fogalmazta meg e kiadás célját: „Nem korunk divatjának kívánunk hódolni, hanem régi könyvbarátainknak és a könyvekkel most össze-melegedő társadalmi rétegeinknek óhajunk szolgálni, amikor magyar fordításban először tesszük közzé az európai irodalom legkorábbi alkotását a bibliofiljáról és ezzel egyidejűleg felvázoljuk azt az utat, amelyet a könyvgyűjtés az anyiszor ’sötét’-nek nyilvánított középkorban a Philobiblon keletkezését megelőzően bejárt.” Az összegező áttekintést nyújtó bevezető az írás, a könyvtörténet és a könyvtárfejlődés európai ható tényezőit mutatja be. Megismerteti a könyvmásolás, a kereskedelem, a könyvtár középkori gyakorlatával. A *Philobiblon* szerzőjéről (a nemzetközi, főleg

angol irodalom gyakran családji nevének említi: RICHARD D'AUNGERVILLE) megtudjuk, hogy az oxfordi egyetemről papként került II. EDVÁRD udvarába, ahol a trónörökös nevelője volt. Később a franciaországi Gascogne-ban az angol király tartományi kincstartója volt, majd Párizsban számkivetésben élt. Egykori tanítványa, III. EDVÁRD trónra jutva maga mellé hívta lordkancellárnak és Durham püspökévé tette. Diplomáciai küldetésben megfordult a francia királyi és a pápai udvarban. Avignonban találkozott PÉTRARCÁVAL, aki nagyra becsülte tudását, és könyvtárát kora legnagyobb gyűjteményének hirdette. Bejárta az európai írásbeliségnek legfejlettebb francia vidékeit. Megismerte a híres kolostori könyvtárakat és kapcsolatba került a középkori tudományosság legmozgékonyabb szellemi képviselőivel, a ferencesekkel és domonkosokkal. Módszeresen gyűjtötte könyvtára számára a ritka kódexeket. Püspöki udvarában másoló-műhelyt szervezett, ahol íródeákok, miniátorok és könyvkötők számára dolgoztak. Legendás híru gyűjteményét 1000–1200 kódexre becsülik. Katalógusa azonban megsemmisült és a könyvekből is ma már csupán kettő azonosítható. Könyvgyűjtő szenvedélyének és rendkívüli olvasmányműveltségének egyetlen tanúja a *Philobiblon*, amelyben a kortársai előtt feltűnő és szokatlannak tartott „könyvbarátságát” indokolta és a könyvek megbecsülésére, helyes használatára adott elméleti és gyakorlati útmutatást az utódoknak, első sorban az oxfordi egyetem hallgatóinak, akiknek könyvtárát szánta. A *Philobiblon* megírásával „arra törekedtünk — írja —, hogy magyarázattal szolgáljunk csodálkozó kortársainknak: miért is szerettük annyira a könyveket”.

E helyen nincs módunk arra, hogy részletesen foglalkozzunk RICHARD DE BURY írása prologusával és húsz tartalmas fejezetével. A magyar fordítást sem elemezhetjük részleteiben. Általánosságban ugyan, de külön elismerő hangsúllyal kell szólnunk BODOR András kitűnő és szép magyarsággal megalkotott, magát könnyedén „olvasztató” fordításáról. Ki kell emelnünk a gondos tudományos körültekintést, amely a kötet minden részletét jellemzi. A szerzők a bevezető tanulmányhoz, a fordításhoz, a magyarázó jegyzetek összeállításához egyaránt a *Philobiblon* legjobb kiadásait kritikai igényességgel használták és közzétették a vonatkozó legfontosabb irodalmat is. A szép tipográfiai kiállítású kötetet a gyakrabban előforduló nevek betűsoros mutatója zárja.

A *Philobiblon* régi elterjedtségére jellemző, hogy ma is negyvenhat középkori

másolata ismeretes és az 1473-ban megjelent első nyomtatott kiadását a századok folyamán egész sor követte. Be kell vallanunk, hogy a magyar szakirodalomban, de a lexikonokban is alig találtuk nyomát. Pedig olvasása közben önkéntelenül felmerült a kérdés, hogy vajon a hazai „könyvbarátok” ismerték-e a legrégebb európai „könyvtártant”? A bevezetésben olvassuk, hogy a neves román irodalom- és néprajztudós, Timotei CIPARIU könyvtárában a múlt század derekán az 1674-i lipcei kiadás megvolt. Hazai bibliofil gyűjtemények közül APPONYI Sándor könyvtárát említhetjük, akinél a *Philologiarum epistoliarum centuria una* című gyűjteményes kötet két kiadásában (Frankfurt 1610 és Lipcse 1674; ez utóbbi alighanem Cipariuéval azonos) a latin szöveg és az 1832-i londoni angol nyelvű fordítás volt meg. Reméljük, hogy a jól sikerült első magyar nyelvű fordítás a hazai könyvtártörténet és bibliofília művelőinek figyelmét fokozottabban ráirányítja RICHARD DE BURY művére.

HOLL BÉLA

Einbandstudien. Ise Schunke zum 80. Geburtstag am 30. Dezember 1972 gewidmet. Herausg.: Ursula ALTMANN és Hans-Erich TEITGE. Berlin 1972. Deutsche Staatsbibliothek. 162 l.

A nemzetközileg elismert kötéstörténész, Ise SCHUNKE 80. születésnapjára tanulságos és szép tanulmánykötetet adott közre a berlini Deutsche Staatsbibliothek. Az ajánló sorokat író Horst KUNZE szerint e tanulmányok lényegében azoknak az ösztönzéseknek az eredményei, amelyekkel Ise SCHUNKE az 1968–1970-ben Drezdában tartott kötéstörténeti szaktanfolyamon, valamint személyes kapcsolatai révén a Német Demokratikus Köztársaság könyvtárosai körében a kötéstörténet fontosságát tudatosította, és az ilyen jellegű kutatásokat támogatta.

A másfélszáz lapos kötet 8 kötés-, ill. könyvtörténeti tanulmányt közöl, többnyire olyan szerzők tollából, akik elsősorban nem a kötéstörténet kutatására specializáltak magukat. Ursula ALTMANN — a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* szerkesztőségének munkatársa — a rostocki egyetem könyvkötőműhelyének XVI. század eleji jellegzetes kötéseit tárja fel, Johannes WENZLAFF greifswaldi kutató az egykori jassenitzi kolostorban működő könyvkötőműhely 1505 körülre datálható műveit ismerteti, Hans-Erich TEITGE — a berlini Deutsche Staatsbibliothek Kézirattárának vezetője — pedig a XVII. század második

felében a Spree melletti Kölnben alapított Churfürstliche Bibliothek történeti kötése alapján tesz kísérletet a könyvtár legrégebb állományának rekonstruálására. Hellmut DÖRING tanulmányában maga utal arra, hogy a freibergi ősnymtatványok feldolgozása során figyelt fel a freibergi Schnürenmeisternek nevezett könyvkötő jellegzetes kötéseire. Jutta FLIEGE viszont az egykori quedinburgi Gymnasialbibliothek Halleba került kéziratának katalogizálása alatt jutott arra a megállapításra, hogy az azonos motívumokkal díszített kötésű kéziratok egy csoportja a XV. század második felében a quedinburgi Szent Wipert kolostor tulajdona volt. Az említett öt cikk kevésbé ismert középkori könyvkötő műhelyek munkásságára hívja fel a figyelmet s jellegzetes motívumaik, stílusjegyeik alapján tárgyalja e műhelyek ma is meglévő kötéseit.

Más célkitűzésből adódó — szűkebb körű vizsgálódás — jellemzi Helmut CLAUS munkáját, aki MELANCHTHON *Loci communes*ének a gothai Forschungsbibliothek-ban őrzött kiadását írja le, a kinyomtatás és a reneszánsz kötés mesterkérdésének elemzésével. Az arnstadti Kirchenbibliothek könyvkötészeti remekeit ismerteti Felicitas és Konrad MARWINSKI tanulmánya, újabb darabokkal gyarapítva számos német könyvkötőmester-, ill. műhely oeuvrejét.

Külön figyelmet érdemel Helmut DECKERT terjedelmes tanulmánya, amely a XVI. századtól napjainkig ad áttekintést a drezdai Sächsische Landesbibliothek számára dolgozó könyvkötők munkásságáról. Az Ise SCHUNKE által részletesen feldolgozott, művészi KRAUSE- és MEUSER-kötésekre csak röviden utal a szerző, hogy behatóbban ismertethesse a könyvtári iratanyag és a megmaradt kötetek alapján kimutatható, kevésbé ismert drezdai könyvkötők tevékenységét. Ismeretes, hogy a drezdai Sächsische Landesbibliothek középkori állománya súlyosan károsodott a második világháború alatt. Ezért értékes különösen az a tájékoztatás, amelyet Helmut DECKERT az utolsó évtizedek drezdai könyvkötői és restaurátori munkásságáról nyújt, hiszen — mint a könyvtár helyettes igazgatója — a kezdetektől fogva figyelemmel kísérte, s számos cikkben ismertette a Sächsische Landesbibliothekban folyó könyvrestaurátori munkálatok fejlődését.

A gondos kiállítású kötet számos illusztrációval szemléltetett tanulmányai a gótikus könyvkötőműhelyektől az 1960-ban alapított drezdai könyvrestauráló laboratórium munkásságáig nyújtanak bepillantást a német könyvkötőművészet alakulásába. A nevesebb könyvkötők munkássá-

gára vonatkozóan pedig további irodalmat sorol fel az Ilse SCHUNKE műveit rendszerező, 123 tételből álló bibliográfia. Kötetei és tanulmányainak többsége Magyarországon is jól ismert, és útbaigazítást nyújt a középkori könyvkötőművészet valamennyi kutatójának.

SOLTÉSZ ZOLTÁNNÉ

Mazal, Otto: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. 270 Einbände der Österreichischen Nationalbibliothek. Graz 1970, Akad. Druck- u. Verlagsanstalt. 94 p. 270 (31 színes) t.

A kötés kutatás fiatal tudományág. A bibliofilábul nőtt ki, amely oly régi, mint maga a könyv. A művészileg értékes és történelmileg jelentős kötések a könyvtárak feltve őrzött kincsei. Mióta felismerték, hogy a kötésművészet nemcsak a művészetek egyik hordozója, hanem egyes korszak könyvkultúrájának vallható tanúja, fellendült a világon a kötés kutatás.

Az Osztrák Nemzeti Könyvtár, a korábbi Hofbibliothek, már 1904-ben megette az első lépést, amikor kötés kiállítás rendezett és erről katalógust bocsátott ki. Ennek alapján 1910-ben Theodor GOTTLIEB kiadta a Hofbibliothek 100 válogatott kötéstábláját bemutató albumát. Azóta a kötés kutatás sokat haladt előre, s MAZAL a felmerült igénynek tett eleget azzal, hogy gyönyörű könyvét összeállította.

Tizenegy évszázad (IX–XIX. sz.) európai kötéseiből válogat, s ad keresztmetszetet a stílus fejlődéséről. Igyekszik Európá leg több országát egy-két kötéstáblával szerepeltetni. Végigmegy az egyes stílusokon kezdve az Osztrák Nemzeti Könyvtár állományában levő karoling kötések. A román kötésre jellemző stílus hordozóinak a benedekrendiek és cisztercieket tartja. A középkorban gyakori arany, zománc vagy elefántcsont díszkötések nincsenek képviselve az Osztrák Nemzeti Könyvtárban. Csupán egy késői, XV. századi díszkötésről láthatunk reprodukciót. Annál több és szebb példáját láthatjuk a bőrművészetnek. Ez a technika éppen Ausztriában jutott nagy jelentőségre, egyik leg híresebb művelője a salzburgi Ulrich SCHREIER volt. A könyvnyomtatás felfedezése után ismét divatba jön a vaknyomásos díszítés az ún. gótikus kötések, és ez több mint fél évszázadon át szinte egyeduralgoló. A műhelyek nagy száma, s az általuk használt nagymennyiségű bélyegző folytán a kötés kutatóknak a gót táblák meghatározásában még nagyon sok tennivalója van. A gótikus kötések

nagy számához képest MAZAL kis anyagot ad közre. Ennek oka elsősorban az, hogy a gót kötések, melyek főleg Német nyelvterületre jellemzőek, Ernst KYRISS 4 kötetes munkájában (1951–58) már átfogó képet adott. A gót kötések korszakából a vaknyomásos fonadék díszes kötések vezetnek át a reneszánszba. A reneszánsz táblákon az egyes minták már nem élnek önálló életet. A magyar reneszánsz leg szebb példái a Bibliotheca Corvinianából kikerülő kódexek kötéstáblái. A reneszánsz kötések másik típusa Franciaországban kel életre. Ennek legszebb példái az ún. Grolier-kötések. A német reneszánsz kötések a késő gót elemek lassan adták át helyüket az újnak: allegorikus alakokat, bibliai jeleneteket vagy reformátorokat ábrázoló lemezeknek és görgetőknek. Ezzel párhuzamosan ugyan az olasz-francia stílus is benyomult Németországba — Jakob KRAUSE kötések —, de nem jut abszolút uralomra.

A „Fanjares” és „pouillé” stílus már előfutára a legyező stílusnak s ez vezet át a barokkba. 1700-ból találkoztunk angol márványozott bőrkötéssel, s a XVIII. sz. folyamán divatba jön a bőrmozaik is. A csipkedíszítés, majd a kagyló és rács díszítés a rokokóra jellemző, mely végül a túldíszítettségbe fullad. Újat, frisset az antik elemekkel (vegyítőedény, bőség-szaru stb.) díszített klasszicista kötéstáblák mutatnak föl. A XIX. században újra él a vaknyomás és az arany nyomás s a kötéstáblákon is tükröződik a századra jellemző eklekticizmus, jóllehet párhuzamosan él és továbbra is kedvelt a klasszicizmus. A kötéstáblák stílus fejlődésének a gépek benyomulása, a gépi fűzés és kötés, egy szóval a nagyipar vet véget. A XX. sz. ritka, csupán alkalmakra készülő, egyedi bőrkötéseiről éppen ezért MAZAL nem kívánt szólni.

MAZAL könyve a kötés kutatóknak kiváló anyagot szolgáltat, de a nem szakember figyelmét is felhívja és ráirányítja az iparművészet eme kevésbé ismert, de nem kevésbé szép és érdekes területére. A GOTTLIEB-féle album 100 kötéstáblájának majdnem a felét újra hozza, de így is több mint 200 kötéstáblát most láthat először az érdeklődő. Leírásai tisztábbak, tömörebbek, pontosabbak az előbbiénél. A képek kápráztaóan szépek. A zöme, érthető módon, kisebb az eredeti nagyságnál, de ha a jó ízlés úgy kívánja az eredetnél nagyobb méretben reprodukálják (Abb. 178, 212), hogy ne legyen nagyon elütő a mellette láthatótól. Irodalmi hivatkozásainak jó része csupán az 1904-es Katalógusra szorítkozik. A 270 tábla jó és arányos válogatás, s a kitűzött célt eléri:

sikerül ízelítőt adni az európai kötésművészet fejlődéséről. Apró szépséghiba, hogy MAZAL többször említ budapesti műhelyt a XV. században budai helyett (15. és 40. p.) s a képalírásoknál egyszerűen Budát ír, a többi helyen Ofent. Természetesen mindháromnál ugyanarra az egy városra kell gondolnunk. MAZAL javára írjuk, hogy könyve felhívja a figyelmet a fehér foltokra, kutatásra ösztönöz és nem titkolja, hogy a részletkérdések tömegét kell még megoldani.

Bevezetőjében, amely egy komoly tanulmánnyal felér, jól összefoglalja azt, amit eddig az európai kötésművészetéről nagy vonalakban tudni lehet, de könyve nem szintetizáló kézikönyv, nem is lehet az, hiszen a köteszkutatás — néhány részeredménytől eltekintve — még csak *leíró szinten* van. Hasonló, mint A. SCHMIDT, FLETCHER, BRASSINGTON, GELDNER vagy most legújabban E. VAN DER VEKENE egy-egy nagykönyvtár szép kötéseit bemutató és tábláit leíró albuma. De a franciák (BOUCHOT, GRUEL stb.), olaszok (MARINIS), csehek (HAMANOVA) is hozzájárultak már hasonló kötetekkel az európai köteszkutatáshoz. Reméljük, nem kell nagyon hosszú időnek eltelnie, hogy Magyarország is belépjen a sorba, hiszen művészi kötéstáblákban nincs hiány.

MAZAL könyvét tárgy- és névmutatóval kombinált regiszter, rövidítési jegyzék, bibliográfia és a bemutatott kötések két konkordancia jegyzéke egészíti ki. Esetleg még egy térkép hasznos lett volna.

ROZSONDAI MARIANNE

Lang, Helmut W.: Die Buchdrucker des 15. bis Jahrhundert in Österreich. Mit einer Bibliographie zur Geschichte des österreichischen Buchdrucks bis 1700., Baden-Baden 1970. Koerner. 104 l. (Bibliotheca Bibliographica Aureliana 42).

A szerző a bécsi Österreichische Nationalbibliothek munkatársa, így módja volt a legjobb áttekintést megszerezni mind anyagban, mind irodalomban a mai Ausztria területén 1700-ig tevékenykedett nyomdászokról. Miután a munka felöleli a mai Burgenlandot is, így magyar szempontból különösen figyelemre méltó a kiadvány. Josef BENZING alapvető munkájában (*Die Buchdrucker des 16. und 17. Jahrhunderts im deutschen Sprachgebiet*, Wiesbaden 1963. Harrassowitz) lényegében feltárta e területet, de a történelmileg Magyarországhoz tartozott részeket, vagyis a mai Burgenlandot nem. Ennek ellenére LANG adata sem nem felesleges, sem nem másolás,

mert sok új adattal kiegészítve, önálló kutatásokra támaszkodik.

A kötet felépítése a helységek betűrendje, majd azon belül először az összefoglaló irodalom található. A nyomdászok működésük megkezdésének betűrendjében követik egymást. A rájuk vonatkozó sommás összefoglaló szöveg általában a nyomdász legfontosabb életrajzi adataira, műhelyének elődjére és utódjára, tevékenysége rövid jellemzésére (saját vagy mások számára dolgozott, periodikákat jelentetett meg stb.), továbbá kiadványainak eddigi összefoglaló irodalmára terjed ki. Egy-egy nyomdász ismertetése a rávonatkozó irodalommal zárul. A kötet főrészét kitöltő eme nyomdászlexikont a nyomdahelyek időrendi táblázata, majd a mai Ausztria területének 1700-ig terjedő nyomdásztörténetére vonatkozó irodalom feltűnően gazdag, mintegy négyszáz tételt tartalmazó bibliográfiája követi. A kiadványt a korabeli nevek és a mai földrajzi fogalmak betűrendes mutatója zárja. Már a fenti, igen szorosra fogott „tartalomjegyzék” is elárulja, hogy rengeteg értékes és hasznos adatot tartalmazó munkáról van szó, ezért érdemes vele részletesebben megismerkedni.

A fentiekben már szó esett arról, hogy LANG önállóan kezelte a BENZING által már korábban feltárt adatokat. Erről már a nyomdahelyek vagy a nyomdászok között időkörének összehasonlítása során is meg lehet győződni. Rosenberg, Stein, Vomp helységek BENZINGnél nem szerepelnek. Egy sor nyomdász tevékenységének idejét LANG lényegesen pontosabbá teszi. Szolgáljon erre itt csak egyetlen példa: Christian WALTER működését BENZING Kremsben egy kiadvány ismerete mellett 1678—1710(?)-ben jelölte meg, míg LANG 47 kiadvány alapján 1676—1707-ben. Kritikus LANG a legújabb osztrák szakirodalmat illetően is. Így pl. Karl SEMMELWEIS arról tudósított, hogy Johann HÜBSCHLEIN 1659—1664 tájt a vorarlbergi Hohenemsben dolgozott (*Burgenländische Heimatblätter* 1965. 80. lap). Ezzel szemben LANG mit sem tud hohemensi tevékenységről, ahol ebben az időben pedig más nyomda nem működött (18—19. lap), hanem csak arról, hogy 1659-ben HÜBSCHLEIN az idősebb Gottfried HAUTNÁL tanulta a nyomdászat mesterségét és 1664-ben az ugyancsak svájci Einsiedelnbe ment az ottani kolostori műhelybe dolgozni. LANG munkájának talán legfőbb újdonsága, amelyben nem hasonlítható egyetlen korábbi műhöz sem, az, hogy az 1700-ig működött nyomdászoknál kitekintést ad azok 18. századi utóéletére is. Vegyünk csak egyetlen, bennünket magyarokat is

közvetlenül érdeklő példát. Az alsó-ausztriai Wildberg várkastélyában, amelynek 16. század végi és 17. század elejei protestáns nyomdájáról pl. BENZING mit sem tud, 1676-tól 1767-ig újra dolgozott sajtó, de most már a katolikusok részére. LANG sorra vette e műhely 18. századi vezetőit is (70. lap). Ezek között szerepel Josef Anton STREIBIG is, aki ott 1708–1719 között tevékenykedett. Streibig további életútját mi már jobban ismerjük, hiszen az Magyarországra vezetett; 1720: Kismarton, 1721–1727: Sopron, 1727–1736: Győr.

E magyar vonatkozású példa mellett maradvány, helyesnek látszik LANG munkáját a továbbiakban elsősorban hazai szemmel olvasni. Számunkra különösen érdekesek a mai Burgenland nyomdahelyei Keresztúr (Sopronkeresztúr – Deutschkreutz), Lorétom (Loretto), Monyorókerék (Eberau), Németújvár (Güssing), Sicz (Németlövő – Deutsch Schützen) és Vimpác (Wimpassing). Meg kell állapítanunk, hogy LANG ezek esetében is igen gondos munkát végzett, ami számára nem lehetett könnyű, hiszen az ezekre vonatkozó irodalom jelentős része magyar nyelvű. Külön értéke összeállításának, hogy abba még az 1970-ben megjelent publikációk is bedolgozást nyertek. Sajnálattal nélkülözzük azonban ezek sorából GULYÁS Pál két alapvető könyvét: *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században*. Bp. 1931. — *A könyv sorsa Magyarországon*. (Kézirat.) Bp. 1961.

Annak hangsúlyozása mellett, hogy LANG adatai a számára meglehetősen idegen burgenlandi területre vonatkozólag is általában helyesek és megbízhatóak, eme ismertetés keretében meg lehet említeni egy-két, nem túl jelentős kiegészítést, ill. kiigazítást is. Így a keresztúri nyomda esetében Joannes MANLIUS özvegye és FARKAS Imre közös vezetéséről írt LANG (8. lap) az 1606–1608 évekből. Ez azonban csak feltételezés, mert a mai napig egyetlen ilyen impresszummal ellátott kiadvány sem került elő, de általában keresztúri nyomtatvány sem ismeretes ezekből az esztendőkből. FARKAS Imre 1608–1619 között vezette az itteni nyomdát és már 1620-ban Csepregen volt, hiszen az 1621-re szóló magyar nyelvű naptárát már itt nyomtatta (SZTRIPSZKY I. 1891/98), ill. utolsó keresztúri kiadványai (RMK. I. 493 és II. 388) 1619-ben készültek. LANG ezzel szemben FARKAS 1620. évi keresztúri jelenlétéről és 1621-ben történt átköltözéséről tud (8. lap).

Németújvár esetében érdekes — éppen LANG esetében — kiegészítésként meg lehet említenünk, hogy a kis műhely fel-

szerelését BATHYÁNY Ferenc 1615-ben Johann FIDLERTől vette meg, aki azzal két évet megelőzően Bécsben dolgozott. LANG csak arról írt (58. lap), hogy FIDLER nyomdáját halála után Matthäus FORMICA 154 forint 12 krajcárra becsülte. Eme 17. századi németújvári nyomda kapcsán LANG még Andreas WECHELIUS-ról írt (17. lap), aki állítólag itt dolgozott, majd Somorján és Kőszegen. Ez azonban tévedés, mert az 1626-ban talán Németújvárott nyomdász nem Andreas, hanem Johann WECHELIUS volt (vö. SEMMELWEIS, Karl: *Der Buchdruck auf dem Gebiete des Burgenlandes bis zu Beginn des 19. Jahrhunderts*. Eisenstadt 1972. 71–72. lap). Ez a Johann talán azonos azzal a ZSIGMOND Jánossal, aki 1638–9 táján a csallóközi Tejfaluban nyomtatott (RMK. I. 685). A szakirodalom feltételezi, hogy ennek a ZSIGMOND Jánosnak volt fia az a WECHELIUS András, aki 1650-ben Somorján (RMK. I. 837–8), majd 1651–1668 között Kőszegen dolgozott (*Vasi Szemle* 1937. 113–124. lap).

Ismételten hangsúlyozni kell, hogy az említett néhány észrevétel olyan részletekre terjed ki, amely LANG munkájának egészét nem érintik, mert arra a pontos megbízhatóság a jellemző. Éppen ezért azt várjuk és reméljük a szerzőtől, hogy kiterjessze érdeklődése körét egyrészt a 18. századra, másrészt a kiadókra is. Bizunk benne tehát, hogy a most ismertetett értékes kiadvány után még továbbiakban összegezi és publikálja e témákra vonatkozó ismereteket. LANG munkájának megjelenését őszinte örömmel nyugtázzuk, hiszen igen hasznos eligazítással szolgál a hazai nyomdászattörténet művelői és érdeklődői számára.

BORSA GEDEON

Eva Irbllich: Die Vitae Sanctae Wiboradae. Ein Heiligen-Leben des 10. Jahrhunderts als Zeitbild. Friedrichshafen 1970. (Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung, 88. Heft.)

A kötet két szempontból keltheti fel érdeklődésünket. Először azért, mert a modern hagiográfiai kutatás módszereit szinte modellszerűen mutatja be a két *Wiborada-Vita* elemzése kapcsán. Másodszor számunkra azért jelentős, mert a legenda a kalandozások korára vonatkozó történelmi forrás is.

WIBORADA 916 és 926 között mint reclusa élt a sankt-galleni Szent Magnus-templom falához épített cellában. A 926-os emlékezőes sankt-galleni kalandban résztvevő magyarok ölték meg. Legendája két változatban maradt fenn: a régebbi 993

és 1047 között keletkezett, az újabb nem sokkal WİBORADA 1047-ben bekövetkezett kanonizációja után. A szövegkiadások adatait (a legteljesebb a párizsi Maurinusok által kiadott *Acta Sanctorum O.S.B.*-ben található) és a magyar vonatkozású részek közlését GOMBOS Albinnál is megtaláljuk (*Catalogus Fontium Historiae Hungaricae*. Budapestini 1937—38. II. k. 2620—2626. l.)

A szövegeket IRBLICH a legenda kettős műfaji aspektusának megfelelően két oldalról vizsgálja meg: mint irodalmi művet és mint történelmi forrást.

Az első részben a szerkezeti elemekre, motívumokra, toposokra felbontott legendaszövegeket (I. és II. Vita) egybeveti a X. és XI. sz. legendairódmának más termékeivel, és következtetéseket von le, hogy ezeknek az elemeknek mennyiben lehet szépirodalmi fikció-értéke vagy a személyiség valós fejlődését ábrázoló realitás-értéke. Ez a sok érdekes eredményt kínáló módszer két aspektusból támaszthat bennünk fenntartásokat: egyrészt valamely topos gyakorisága nem mindig fikció-kritérium, másrészt az irodalmi fikció, főleg ha az egy példakép-igénnyel fellépő ideológia tükröződése, visszahat az egyén fejlődésére is, aki ennek az ideológiának (vallásnak) elkötelezettjévé vált. Hasonló problémával állunk szemben pl. a nyugati lovagi-udvari irodalom interpretációjakor is, amely a hűbéri rendszer szociális szerkezeti sajátosságaiából és a minne-doktrinából sarjadt dalköltészetben szinte egy fajta laikus erénygyakorlat tükröződésévé vált.

A felsorakoztatott és egyenként megvizsgált motívumok mozaik-köveiből (bőjtölés, betegápolás, önsanyargatás, ördögi kísértések, látomások, igaztalan rágalmazás, istenítélet stb.) rendkívül plasztikusan áll össze a X. századi, világból kimenekülő askéta-szent ideálja, amellyel szemben a későbbi, II. Vita már bizonyos fenntartásokat támaszt. Jelentkeznek ennek az ideálnak és a környező „evilágnak” szembesítéséből adódó kritikai vonások is: a szolgáló lány felszabadítása, az uzsorakamat, a világi felsőbbtség hatalmaskodásainak elítélése, és felmerül az igény, hogy az askéta-szent hallathassa szavát a magasabb egyházpolitikában is. Ezeknek a motívumoknak szociális töltöttségét IRBLICH nem mindig ismeri fel, vagy legalábbis nem mindig fejt ki, jóllehet ezek a motívumok a második Vita-val nagyjából egykorú és a Sant Gallentől nem is nagyon messzefekvő ochsenhauseni reformkolostorban keletkezett (legalábbis ott lejegyzett) *Memento mori* költeményben már az első szociális eretnokségek felé mutató programszerűséggel kapnak szót.

A kötet második része mint történelmi forrást vizsgálja meg a két legendát, összehasonlítva más profán- és egyháztörténelmi források anyagával. Bennünket itt nem annyira a szent életrajzi adataira, a szövegek szerzőségére, hely- és egyháztörténelmi vonatkozásaira levonható következtetések, hanem a magyarok egyik nyugati kalandozó-hadjáratára vonatkozó adatok érdekelnek. Anélkül, hogy itt a részletekkel szeretnénk foglalkozni, megállapíthatjuk, hogy a 926-os hadjáratra vonatkozó összes forrás vizsgálata során IRBLICH arra az eredményre jut, hogy az anekdotikus részleteket közlő *Casus Sancti Galli*-n kívül ezekben a legendákban kapjuk a legterjedelmesebb és a legtöbb realitás-elemet tartalmazó leírást a magyarok egyik X. századi rablóhadjárataról. IRBLICH vizsgálódásai érdekesen egészítik ki Johannes DUFNak csak a sankt-galleni könyvtárban található forrásokra szorítkozó megfigyeléseit (a Wıborada legendának nincs kézírata Sankt Gallenben. Vö. J. DUFN: *Die Ungarn in Sankt Gallen*. Mittelalterliche Quellen zur Geschichte des ungarischen Volkes in der Sanktgaller Stiftsbibliothek. Zürich-Lindau bei Konstanz 1957.). E korszak hazai kutatói nem nélkülözhetik Eva IRBLICH könyvének ismeretét.

VIZKELETY ANDRÁS

Vekene, Emil van der: Katalog der Inku-nabeln der Nationalbibliothek Luxemburg. Luxemburg 1970. XVI, 81 l.

Az utóbbi időben könyvtörténelmi vonatkozásban egyre többet lehet Luxemburgról olvasni. Ennek oka és magyarázata a Luxemburgi Nemzeti Könyvtár munkatársa, Emil van der VEKENE rendkívül aktív tevékenysége. Ennek érzékeltetéséül álljon itt legutóbb megjelent önálló kiadványainak rövid címjegyzéke: *Die Drucke des 15. und 16. Jahrhunderts in der Bibliothek der historischen Sektion des grossherzoglichen Institutes von Luxemburg* (Luxemburg 1968. 60 l.) — *Die Luxemburger Drucker und ihre Drucke bis zum Ende des 18. Jahrhunderts*. (Wiesbaden 1968. XV, 571 l.) — *Répertoire des bibliothèques scientifiques ou Grand-Duché de Luxembourg*. (Luxemburg 1971. 77 l.) — *Bemerkenswerte Einbände in der Nationalbibliothek zu Luxemburg* (Luxemburg 1972. 142 l.).

Ennek az széles skálájú publikációnak egyik további értékes terméke a Luxemburgi Nemzeti Könyvtár ősnymtatványairól készített katalógus. A bevezető a gyűjtemény eddigi nyomtatásban publikált fel-tárásait ismerteti, ill. értékeli, majd az

ősnymotatványgyűjtemény történetéről kap az olvasó részletes tájékoztatást. Mint az európai nagykönyvtárak többsége, a luxemburgi gyűjtemény eredete is három főforrásra vezethető vissza: megszünt egyházi könyvtárak, magángyűjtők hagyatéka és egyedi vásárlások. A századok során sok háborús viszontagságot látott mai kis ország területén egykor olyan neves kolostor volt, mint a 698-ban alapított echter-nachi apátság. Ennek gyűjteményéből ma már csak harminc 15. századi nyomtatványt őriznek Luxemburgban, mert az ősi bencés könyvtár többsége a francia forradalom viharában szétszóródott.

A kötet ezek után a használt és idézett irodalom jegyzékét közli. Megtalálható itt a legfontosabb ősnymotatvány szakirodalom, csupán az amerikai gyűjtemények összesítő katalógusát lehet hiányolni, amelyet harmadízben 1964-ben Frederick R. Goff rendezett sajtó alá (*Incunabula in American Libraries*) igen gazdag és megbízható, így jól használható irodalmi hivatkozásokkal.

A 132 ősnymotatványnak a korszerű elveknek megfelelő módon történet ismertetése teszi ki a katalógus főrészét. A bibliográfiai azonosítás során a szerző figyelmét nem kerülték el a változatok sem (pl. a 128. tétel). A *Gesamtkatalog der Wiegendrucke*-vel (GW) történet összevetés során (a 21. tétel kivételével) az is feltüntetést nyert, hogy az ősnymotatványoknak ez a nevezetes világkatalógusa a luxemburgi példányt regisztrálta-e vagy sem. Az azonosítások megbízhatók, csak egy esetben maradt el a GW-re történő hivatkozás (82. tétel = GW 7614).

A szerzői betűrend, amelyre a katalógus épül ugyancsak a GW gyakorlatához igazodik, amelytől az előbb említett 82. tétel kivételével csak az 51–53. tételek esetében tért el a szerző (*Cursus optimarum quaestionum*... és nem a GW által választott *Quaestiones in Aristotelem* rendsző alatt).

Az ősnymotatványok bibliográfiai adatainak közlésén túl az olvasó a példányra vonatkozó minden lényeges ismeret birtokába is jut, hála a tömör és igen gondos leírásnak. Így a korábbi tulajdonosok megjelölése mellett a rubrikálásról és illuminálásról, továbbá a kötésről is pontos tájékoztatás olvasható.

A kötet végén a bibliográfiai konkordanciák és a nyomdászmutató után a volt tulajdonosok szerinti áttekintés áll, valamint a képek jegyzéke. Az illusztráció kiválogatása igen jó ízléssel történt, akár csak a kötet tipográfiai elrendezése. A bibliofil szerző ebben a vonatkozásban is igen értékes munkát végzett.

Mindent összefoglalva a Luxemburgi Nemzeti Könyvtár ősnymotatványainak katalógusa a viszonylag kis tételszám ellenére is hasznos kiadvány, amely emellett esztétikai örömet is nyújt a használójának.

BORSA GEDEON

Pierre Riberette: Les bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789–1795)
Paris (Bibliothèque Nationale) 1970.

A történeti, művelődés- és irodalomtörténeti, s nem utolsósorban a könyv- és könyvtártörténeti kutatások kölcsönös, egymást kiegészítő szerepe az utóbbi években előtérbe került Európa-szerte. Az új igények nyomán ma már nem állhatnak meg pusztán önmagukban a „nagy” történelmi idők kizárólag kiemelkedő, történelmi eseményei, rendkívüli irodalmi stb. teljesítményei; igencsak szükségessé vált a közeseeményeknek, a mindennapok világának, a háttérkultúrának, a mögöttes irodalomnak alaposabb megismerése, szemlélése is. Adott esetben érthető módon, a francia forradalom éveinek könyvtárügyi és bibliográfiai törekvései igen fontos részét képezik annak az ismereti egységnek, amely az 1789–1795 közötti történelmi és közművelődési fordulatot az eddiginél teljesebben világítja meg.

A jelen, sok szempontból figyelmet érdemlő munka, annak a tudatos törekvésnek jegyében született, hogy a könyvtárak és a könyvtári munka történelmi múltját a lehető legmélyebben és a lehetséges legapróbb részletelig kell feltárni, ha a mai könyvtári feladatok megfelelő ellátására vállalkozni kívánunk. (Seymour de Ricci) Ilyen igényű célkitűzésnek tesz eleget a könyv, amikor az európai könyvkultúrában a francia forradalmi könyvtári kezdeményeknek és tetteknek nyújtja beható elemzését.

A francia polgári forradalom alatti könyvtárügyek három fontos összetevője állt történelmileg is előtérben; s ezúttal is — helyesen — e három tényező kap központi megvilágítást: először az új polgári állam tulajdonába került, elkobzott feudális és egyházi gyűjtemények átvételének és megőrzésének problémái; másodsor az országos szinten kiépülő közeti könyvtárak gondjai; harmadszor az össznemzeti könyvállomány nyilvántartásának, „Bibliographiá”-jának forradalmian új, hosszútávú, Európának példát mutató megoldása. A hangsúly szükségszerűen e harmadik tényezőre esett és ezúttal is ide irányul a figyelem.

A könyvtárügy, a Nemzeti Bibliográfia ügye a forradalmi években olyan „magasz-

tos" feladattá, forradalmi célkitűzéssé vált, amelynek példászerű megoldása nyilvánvaló cáfolatot kellett jelentenie a forradalom ellenségeinek „vadságot és barbárságot" kiáltó rágalmaira. Lényeges e körülménynek kiemelése, mert csak ebben a forradalmi légkörben lehetséges átlátni a vállalkozás nagyigényű indító erőit.

A szerző igen alapos részletességgel bontja ki tárgyát a következő öt nagyobb egység szerint elrendezve: I. A forradalom kezdeti éveiben, II. A Törvényhozó Gyűlés alatt, III. A Konvent alatt, IV. A „Bibliographie" ügye vidéken, V. A nagy kísérlet végének alakulása és kicsengése.

A forradalom könyv- és könyvtár-ügyének számos problémája jelentkezik már az első években. Ezeknek vizsgálatából kiemelkedik Lefevre D'ORMESSON „királyi könyvtáros" elfogadott, nagyszabású tervének és a realizálásnak bemutatása. Eszerint el kell készíteni — nem kevés munkával — a nemzet könyvvállományának általános és egységes katalógusát, majd pedig e „Bibliographie Universelle de la France" közreadásáról szükséges gondoskodni. Egyidejűleg országosan biztosítani kívánatos a körzeti, állami könyvtárak felállítását és kiépítését. Ez a terv és ennek munkálatai; sikerei és kudarcai, továbbá módosított formái töltik ki a forradalom éveit. Illetékes, magas szintű Bizottságok jönnek létre, dolgozik a központi „Bureau de Bibliographie", országos szervezete épül ki stb. A terv jelentőségéről, európai „elsőségéről" mélyen és büszkén meg vannak győződve a végrehajtók, de a mai magyar olvasó is elismeréssel adózhat, ha a hazai egyidejű könyvtári problémákat veszi párhuzamba.

A végrehajtás éveiben, a „Törvényhozás" alatt kidolgozták a nagy munka részletes módszertanát, kialakították a könyvvizsgálat, a válogatás elveit stb. Jelentkeztek ugyanakkor a nehézségek és bonyodalmak is. Konfliktusok, új elképzelések vetődtek fel. A gyors előrehaladásnak — sajátos módon — legfőbb akadálya az volt, hogy a vártnál sokkal nagyobb mennyiségű könyv halmozódott fel az átmeneti-ideiglenes raktárakban s megfelelő szakembergárda nem állt rendelkezésre. (Bár a fiatalok kiképzésére nagy gondot fordítottak.) A kitűzött határidők tarthatatlanok voltak.

Különösen vidéken alakult nehezen tervek végrehajtása: Kezdetben előfordult a vandalizmus is a „despotizmus emblémájá"-val szemben; később a nagyértékű kódexek, oklevélgyűjtemények stb. becstelen felvásárlói garázdálkodtak; égető volt a raktárhiány (Arnay-ban pl. boroshordókban tartották a könyveket; másutt

viszont a szabadban ázott és ment tönkre a könyvvállomány); az összegyűjtött könyvek sokszor csak teljes káoszt jelentettek a velük foglalkozóknak. Leginkább hátravetette a szép központi elképzeléseket a még elég általános tudatlanság, közömbösség és a speciális hozzáemértés. Jellemző volt különben — s ez az ami például a művelődés- és irodalomtörténész is közelről érinti —, hogy a vidéken összegyűjtött nagymennyiségű könyv „minősége", XVIII. századi használhatósági szintje, a felvilágosodás századának ismert csúcspontjait tekintve igen szánalmasnak, meglepően szegényesnek bizonyult. Bebizonyosodott, hogy a XVIII. századi vidéki nemesség egészében sokkal jobban értett a „vadászshoz, evés-iváshoz és alváshoz", mintsem a könyvek világához. Kastélyaik és udvarházaik ugyanis zömmel csupán hűbér-könyveket, öreg teológiai írásokat és legfeljebb colportage-könyveket őriztek. A „magas irodalom" MOLIÈRE-rel volt elvéltve képviselve.

A Konvent alatt a könyvtárügyi munkálatok konfliktusai kiéleződtek, s ezt jelzik a vezetésben bekövetkezett személyi változások s az ezzel együttjáró programátalakítások. D'ORMESSON menesztése után előbb a nyelvész DOMERGUE (1792), majd a bibliográfus BORDEL (1794) veszi át az irányítást. Ez időre bizonyossá lett, hogy „Franciaország könyvtárainak nagy könyve", a „Bibliographie Générale" munkája nem halad megfelelően, s a bevezetett szűkítések, megreformált munkarendek sem tudnak e helyzeten változtatni. Az elért eredmények így is nagyok és az első évek munkája szép teljesítményről tanúskodik. 1794-re azonban politikai-gazdasági okok folytán is lelassult ez a munka, s a vidéki körzetekből mind ritkábban érkeztek a katalógus-küldemények a központi fel dolgozóba. 1794 tavaszán szükségessé vált a tapasztalatok országos szinten történő levonása. Henrie GREGOIRE konvent-tag (a könyvtárügyek főfelügyelője is) híres, több ízben kiadott előadói beszédében végre is nagyon hatásosan állapíthatta meg, hogy a helyesnek elfogadott „Bibliographie" eddigi munkái elismerésre méltóak, de további realizálása hosszantartónak és igen nehéznek ígérkezik, s mindez nagyon költségesnek látszik. Ezért a további tervek mindezek figyelembevételével ajánlatos kialakítani. (Egyik felmérés szerint mintegy 50 000 körzeti könyvtár 12 millió könyve katalógusának elkészítése körülbelül 40 évet vett volna igénybe az adott-ságok szerint.)

A forradalom válságokkal teli végső szakasza és a „Restitution" totálisan szerzilálta a Központi Bibliográfiai Iroda szer-

vezetét, a munka lehanyaglott s 1796-tal teljesen vége szakadt az annyi gondot és sikert is hozó, valóban forradalmi vállalkozásnak. E gigantikus, korát megelőző könyvtárügyi terv és munka azonban nem volt felesleges, sőt — helyesen állapítja meg a szerző — a francia közművelődésben a könyv iránti általános érdeklődés kialakítása, továbbá a könyvtári munkához a kellő fundamentumok kiépítése e pár forradalmi év alatt az „ellenség törei közt” történéhetett meg magas színvonalon. Hagyomány a XIX–XX. század civilizációjának és könyvtárügyének maradandó alapját képezte.

GYENIS VILMOS

Golb, Norman: Spertus College of Judaica Yemenite Manuscripts. Chicago, 1972. XV + 116 l.

A jemeni zsidóság másfél ezer éves történetre tekinthet vissza. Mohamed felépése előtt a bizánci és korai arab krónikák már említik őket. A geniza irataiban a babilóniai tanházakkal kapcsolatban kerülnek elő. Serira Gaon regisztrálja a tőlük érkező támogatást. A XII. századtól adatok vannak a palesztinai tanház iránti érdeklődésre, amely az első kereszties hadjárat után Egyiptomba települt át.

A Megillát Témán szerint a jemeni zsidóságnak fejedelme van. Májjúni Mózes 1172-ben levelet intéz hozzájuk (Iggeret Témán) az álmessiasok dolgában. Nem ekkor esett szó ilyenről utóljára. 1495-ben újból értesülünk egyről. Sábbatáj Cvi mozgalmá is nyomot hagyott körükben. 1949–1950-ben a „repülő szőnyeg” akció keretében a kb. 60 000 zsidóból 48 000 Izraelbe költözött.

Irodalmuk nem volt gazdag. A X. században Zehárja b. Száid arabra fordította a héber Joszippont. Ott szerkesztették a testes Midrás Hágádolt, amelynek kiadása hetven évig tartott és napjainkban fejeződött be. Hírre tett szert Nataniél b. Jesa kommentárja a Tórához (Nur al-Calám). Költői közül Salom Sabezi érdemel említést.

Sok jemeni kézirat található a különböző köz- és magánkönyvtárakban. A most katalogizálásra kerülteket Maurice SPERTUS gyűjtötte össze és 1967-ben a nevét viselő College-nek ajándékozta. Ezek vagy helyben íródtak, vagy ott tanulmányozták őket. Van a prózairók között Rási és Aboab; a költők között Salamon Ibn Gabirol, Juda Hallevi és Abraham Ibn Ezra. A helybeli irodalomból a Midrás Hágádol és Salom Sabezi divánja.

A dokumentumok a szociális viszonyokra vetnek némi fényt, az illusztrációk a szegényes népművészetre.

Tárgy szerint így oszlanak meg: A. Biblia és magyarázatai. B. Törvényködtek. C. Homiletika és filozófia. D. Liturgia és költészet. E. Dokumentumok. Összesen 95 kézirat.

Hadd jegyezzük meg, hogy a D. 3–4-el szinte azonos címlapú Juda Hallevi-diván van az Orsz. Rabbiképző Intézet kézirat-tárában (No. 52).

Az E. 5, 9 és 10 behatóbb figyelmet érdemel a mágia és mantika tanulmányozói részéről. Az utolsóban szó esik a vízvási tilalomról a tekufa idején. Lásd erről KLEIN Ábrahám, *Heller-Émlékkönyv* (Bp., 1941 Héber. rész: 86–100.).

A dúsan illusztrált, szép kiállítású katalógus a héber kéziratudomány gazdagodását jelenti.

SCHIEBER SÁNDOR

Freimann, A.: Union Catalog of Hebrew Manuscripts and their Location. Volume One: Index by M. H. Schmelzer. New York, American Academy for Jewish Research, 1973. XXXIV, 280 l.

Aron FREIMANN (1871–1948) a legszámattevőbb zsidó bibliográfusok egyike volt. Életének nagy részét a Frankfurt am Main-i városi könyvtárban töltötte el mint a zsidó részleg vezetője. 1938-ban sikerült kijutnia Amerikába. Közben a Vatikán könyvtárában is dolgozott. New York-ban a Public Library-ban kapott szerény állást.

Bibliográfiai munkáiból kiemelendő a frankfurti könyvtár judaicájának katalógusa (*Katalog der Judaica und Hebraica. I. Frankfurt a/M., 1932*). A hebraicára már nem került sor. A héber őnyomatványokból teljes facsimile mutatót adott (*Thesaurus typographiae hebraicae saeculi XV. Berlin, 1924–1931*). Egy további munkájában rögzíti a héber nyomdászat centrumait, 939 helyet jelölve meg (*A Gazetteer of Hebrew Printing. New York, 1946*). Két évtizeden át (1900–1922) szerkesztette a *Zeitschrift für Hebräische Bibliographiet*.

Hosszú évekig dolgozott a világ minden részén található héber kéziratok egységes jegyzékén, de nem fejezhette be. Katalógusokból, irodalomból, levelezés útján s főként autopsia alapján 12 000, kézzel írt cédulát készített. Ezeket sikerült megmentenie.

Az American Academy for Jewish Research a fenti címen fényképezetten köz-

zétette ezeket a cédulákat S. LIEBERMAN előszavával (New York, 1964. 462 l.). Szerencsére, mert később — a Jewish Theological Seminary of America könyvtárának égésekor — megsemmisültek.

A cédulák feltüntetik az egyes kéziratok címét, szerzőjét, tárgyát, lelőhelyét és a rávonatkozó irodalmat. Ez a mű II. kötete.

Most — kilenc év után — megjelent az I. kötete: Index a katalógushoz. Csak így vált a kiadvány használhatóvá.

S. W. BARON bevezetőjének igazat kell adnunk, hogy FREIMANN katalógusa sok — azóta eltűnt, elpusztult — kézirat esetében a jövőben is forrás marad.

S. D. GOITEIN héber nekrológiát (*Kir-jath Sepher XXV* [1948/49] 109–112.) itt angol fordításban olvashatjuk, csekély rövidítéssel. Elmondja, hogy FREIMANN már kora ifjúságától bibliográfus kívánt lenni s mikor edesanyjának elmagyarázta, miféle ember ez, az anya így foglalta össze a hallottakat: „Szóval olyan mint az útjelző, másokat irányít, ő maga azonban helyén marad.”

Az index szerzője, M. H. SCHMELZER, Magyarországról került a Jewish Theological Seminary of America könyvtárosi és professzori székébe. Egyike a fiatal tudósnemzedék legkiválóbbjainak. A legszükségesebbeket bocsátja csak előre. Nem mondja el, hogy — félretéve tudományos terveit — csaknem egy évtizedet töltött az index 5876 cédulájának elkészítésével. Fáradságos munkával minden adatát ellenőrizte. Egységes névindexet szerkesztett, amely alatt megtalálhatók a művek. A névindexben foglaltatnak a másolók s azok is, akik a kéziratokban említésre találnak. Az eredeti cédulák hiányossága miatt nem lehetett megcsinálni az íratás helyének földrajzi mutatóját.

A kiadvány elején a lelőhelyek, katalógusok jegyzékét találhatjuk, amely egyúttal eligazítást nyújt az egyes gyűjtemények jelenéről is.

Szeretnők alkalmazni SCHMELZERRE *Vergilius* sorát: „Sic vos non vobis mellificatis apes.” Ám azt kell gondolnunk: egyúttal önmaga későbbi kutatásainak is szolgált vele.

A kétkötetes munka első ízben ad felvilágosítást az Európában, Izraelben és Amerikában köztulajdonban és magánkézben található héber kéziratokról. A használat kiegészítéseket, kiigazításokat fog eszközölni, de ez nem vesz el semmit érdemből. Alapja lesz az egyszer elkészülő teljes héber kéziratkatalógusnak.

Campanella, Anthony P.: Giuseppe Garibaldi e la tradizione Garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970. Raccolta con intr. e annot. da —. Vol. 1–2. Ginevra 1971, Com. dell'Inst. Internaz. di Studi Garibaldini. XXVII, 1311 l., 2 t.

Az elismert GARIBALDI-kutató, George Macaulay TREVELIAN szerint a történelemben számon tartott híres emberek közül Giuseppe GARIBALDI élete volt a legromantikusabb. Nem csoda, ha éppen ezért talán a legtöbb mítosz szövődött köréje. Alakja még ma sem mentes a különféle politikai beállítottságok által szült elfogultságtól. Annál figyelemre méltóbb, hogy mai világunk közismert megosztottságának ellenére, 1960-ban, az itáliai függetlenség századik évfordulója alkalmából mindkét tábor — a Szovjetunió és Magyarország, ill. az Egyesült Államok — bocsátott ki GARIBALDI-emlékbélyegeket. De ugyanakkor, amikor a 19. századi Európa szabadságmozgalmainak e kiemelkedő alakja körül megosztott világunk véleménye egyezni látszik, saját országában, olasz földön még ma sem csitulak le körülötte az ellentétek. A jelek egyenesen azt mutatják, hogy a jelenlegi kormányzat, helyt adva a klerikális körök neheztelésének, inkább elsüllyeszteni igyekszik a nagy vezér kultuszát. Születésének másfélszázados évfordulójára, 1957-re tervezték levelezésének kiadását, de ez meghiúsult. Sajnálatos mulasztás, mert a következő évben a GARIBALDI-levéltár nagy része elpusztult. Itália egyesítésének 1960-i centenáriumát is egy évvel későbbre tolvá rendezték meg, hogy ezzel GARIBALDI és a „marsalái ezrek” vagy vörösingesek alakja háttérbe szoruljon. Az Istituto Nazionale di Studi Garibaldini római épületének kapui szinte állandóan zárva vannak a kutatók előtt, s dokumentumokat inkább elsüllyesztenek, mint publikálnak.

Ilyen áttekintéssel vezet be Anthony P. CAMPANELLA a svájci nemzetközi Garibaldi-intézet kiadásában megjelentetett hatalmas bibliográfiát, kiemelve, hogy ilyen művet a történelem minden nagy alakjáról el kellene készíteni, ha azt akarjuk, hogy célkitűzéseik, harcaik és eredményeik ne vesszenek el a jövőendő nemzedékek számára. Ez annál inkább szükséges, mert a nagy emberek körül menthetetlenül megindul a mítosz-képződés, ami megakadályozza a tisztánlátást. GARIBALDI is általában „nagy harcosként” él az emberek tudatában, holott ez a tengerészből otthon-szerető gazdálkodóvá vált politikust inkább szerette és sürgette az egyetértést és meggyezést. Kevesen tudják például róla, hogy egyik főalakja volt a Genfben 1867-

ben összehívott első nemzetközi békekonferenciának. Az egyetértés harcosait persze gyakran éri az a sors, hogy nevükkel visszaélnek, és a legkülönbözőbb pártállások propaganda-célokra használják fel. Hogy GARIBALDI körül tisztán lássunk, a tudományos munka szervezettségének mai fokán elengedhetetlen a lehető legteljesebb bibliográfia.

Erre a nagy feladatra vállalkozott Anthony P. CAMPANELLA. Előzményekre — mintegy 15 kutató munkájára — tudott támaszkodni, de ezeken túlmenően vállalkozását a szó szoros értelmében világméretűvé fejlesztette, amelyben mind az öt világrészből vettek részt intézmények, beleértve még olyan távoli földet is, mint Új-Zéland.

A kétkötetes mű beosztása a következő. Az angol és olasz nyelvű bevezetés után a gyakrabban előforduló mintegy 150 lelőhely következik a szíglák betűrendjében. Köztük magyarok is, mint az OSZK — sajnálatos módon kétfelé vágva: „Biblioteca Nazionale Széchényi” és „Magyar Nemzeti Museum Library”, amelyet nyilván régebbi bibliográfiák felhasználása okozott — továbbá az Országos Levéltár, Magyar Történelmi Társulat, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár. Majd a bibliográfia 16 141 tétele következik.

E hatalmas anyag áttekintését a több mint 10 000 nevet tartalmazó és a tétel-számokra utaló összevont személy- és helynévmutató könnyíti meg. Ebben például KOSSUTH 28, TÜRRE 86, Ungheria 23 számmal szerepel. A művet 46 nyelvet felsoroló nyelvi mutató zárja be, a bengálitól

a jiddishig, az olasz kivételével. A magyar 145 tételszámmal az orosz és német után a harmadik helyen áll.

Az Országos Széchényi Könyvtár állományával összevetve a teljesség határozottan megnyugtató. Nemcsak az ifjúsági regényekről, hanem sok esetben még a különlenyomatokról is számot ad. A világnyelveket nem számítva közli az olasz címfordítást, számos múnél rövid annotációt, a jelentősebbeknél még recenziókra való utalást is találunk.

Ilyen világméretű vállalkozásnál természetesen számolhatunk — sokszor tisztán nyelvi nehézségekből adódó — bizonyos fokú egyenetlenséggel is. Vegyük szemügyre például a 35. tételt: „BALKANYI, K. Garibaldi, Balkanyyi. Kalm. Szemere m. palvadij. jut. műve.” E furesa leírás mögött a következő mű rejlik: „Garibaldi. Balkányi Kálmánnak Szemere Miklós pályadíjával jutalmazott műve.” Viszont az annotációból megtudhatjuk, hogy a mű elnyerte az Associazione Ungherese del Tiro, vagyis az Országos Lövész Szövetség által megítélt nagydíjat a legjobb Garibaldi életrajzért, s hogy a bíráló bizottság feje „il garibaldino Stefano Türr” volt.

Ezt a példát azonban korántsem a bibliográfiai pontosságban és áttekinthetőségben példaszertű mű elmarasztalására, hanem inkább annak illusztrálására ragadtuk ki, hogy milyen és mennyi elvégzendő feladat áll a könyvtárosok előtt, ha a jövő gépesített bibliográfiáit igazán kifogástalanná akarjuk tenni.

KELECSÉNYI ÁKOS

TARTALOM

<i>Soltész Zoltánné</i> : Milyen tervekkel és felszereléssel jöhetett Budára Hess András?	1
<i>Berlász Jenő</i> : Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert	14
<i>Szentimrei Mihály</i> : Bethlen Gábor fejedelmi könyvtárának egy darabja Sárospatakon	29
<i>Sashegyi Oszkár</i> : A helytartótanács bekapcsolódása a cenzúraügyek intézésébe (1726—1730)	40
<i>T. Erdélyi Ilona</i> : A Magyar Népköltési Gyűjtemény kiadásának története	55
<i>M. Pásztor József</i> : Radnóti Miklós és a budapesti folyóiratok	79
<i>Szentmihályi János</i> : Bibliográfia és „bibliográfia”. A bibliográfiai tevékenység értékelésének szempontjai	98

KÖZLEMÉNYEK

<i>Kapitányffy István—Szepessy Tibor</i> : Paulus Hungarus Notabiliájának töredéke egy magyarországi kódexben	109
<i>Körmendy Kinga</i> : Egy XV. századi magyarországi graduale	111
<i>V. Kovács Sándor</i> : Mátyás király leveleskönyvének egri töredéke	115
<i>Bendejfy László</i> : Lossai Péter 1498. évi Geometria Practicájával kapcsolatban felvetődő kérdések	118
<i>Hopp Lajos</i> : Ibrahim Mütefferika, a török könyvnyomtatás megalapítója	126
<i>Horkay László</i> : Ki a szerzője „A tiszta Értelem criticája” c. 1799-es kéziratnak?	131
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Ki volt a Csokonai-kiadó Kelemföldi?	133
<i>Kindlovits Kálmán</i> : Az első magyarországi szerb nyelvű periodika	140
<i>Lengyel András</i> : Röplapon terjesztett Sárosi Gyula-vers egy korabeli kéziratban	146
<i>Fabó Irma</i> : Az „Euphrosine”, negyvennyolc és Petőfi	149
<i>Tasi József</i> : Egy Kassák-kötet borítófedeleiről	156
<i>Szemere Samu</i> : Bruno-monográfiám és az akadémiai könyvkiadás	161
<i>Sándor László</i> : Az ungvári Munkás Újság szépirodalmi anyaga	164
<i>mg</i> : A Revue de la Hongrie Nouvelle	169
<i>Borsa Gedeon</i> : Újra a „Kassai Kódex” hitelességéről	170

FIGYELŐ

<i>József Farkas</i> : A népi írók bibliográfiája	178
<i>V. Kovács Sándor</i> : Az MTA Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottságának működéséről (1973. máj. 1.—1974. márc. 1.)	179
<i>Soltész Zoltánné</i> : A Gutenberg-kutatás legújabb eredményei	181
<i>Dezsényi Béla</i> : Az új francia sajtótörténet	184
<i>Kovács Zoltán</i> : Könyvek és oklevelek Esztergomból	186

SZEMLE

A magyar munkásmozgalom történetének válogatott bibliográfiája 1945—1971. Bp. 1973. (<i>Láng Péter</i>)	190
Magyarország. Honismereti bibliográfia. Bp. 1972. (<i>Hervay Ferenc</i>)	191
A múlt magyar tudósai. III. gyűjtemény. 11—15. köt. Bp. 1972. (<i>Móra László</i>)	193

A magyar történettudomány válogatott bibliográfiája 1945—1968. Bp. 1971. (<i>Kókay György</i>)	194
Források Budapest múltjából II—IV. Bp. 1971—1973. (<i>Fülöp Géza</i>)	195
Vitályos László—Orosz László: Ady-bibliográfia 1896—1970. Bp. 1972. (<i>Szuromi Lajos</i>)	196
Lakatos Éva: Magyar irodalmi folyóiratok I—III. Bp. 1973—1974. (<i>Kókay György</i>)	197
Bálint Ferenc—G. Vass István: A békéscsabai munkásmozgalom dokumentumai 1890—1944. Békéscsaba 1971. (<i>Mérő Éva</i>)	198
Magyar András: Az ormospusztai munkások olvasókörének története. Miskolc 1971. (<i>Kovács József László</i>)	198
Széphalom (1927—1944). Repertórium. Bp. 1970. (<i>Hargittay Emil</i>)	199
Evangeliiarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553. București 1971. (<i>Hervay Ferenc</i>)	200
Richard de Bury: Philobiblon. Bukarest 1971. (<i>Holl Béla</i>)	201
Einbandstudien. Ilse Schunke zum 80. Geburtstag am 30. Dezember 1972 gewidmet. Berlin 1972. (<i>Soltész Zoltánné</i>)	202
Mazal, Otto: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. Graz 1970. (<i>Rozsondai Marianne</i>)	203
Lang, Helmut W.: Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich. Baden-Baden 1970. (<i>Borsa Gedeon</i>)	204
Irblich, Eva: Die Vitae Sanctae Wiboradae. Friedrichshafen 1970. (<i>Vizkelety András</i>)	205
Vekene, Emil van der: Katalog der Inkunabeln der Nationalbibliothek Luxemburg. Luxemburg 1970. (<i>Borsa Gedeon</i>)	206
Riberette, Pierre: Les Bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789—1795). Paris 1970. (<i>Gyenis Vilmos</i>)	207
Golb, Norman: Spertus College of Judaica Yemenite Manuscripts. Chicago 1972. (<i>Scheiber Sándor</i>)	209
Freimann, A.: Union Catalog of Hebrew Manuscripts and their Location. New York 1973. (<i>Scheiber Sándor</i>)	209
Campanella, Anthony P.: Giuseppe Garibaldi e la tradizione Garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970. (<i>Kelecsényi Ákos</i>)	210

A kiadásért felel az Akadémiai Kiadó igazgatója

Műszaki szerkesztő: Sós Attila

A kézirat nyomdába érkezett: 1974. IV. 23 — Terjedelem: 18,9 (A/5) ív
74.343 Akadémiai Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

REVUE DU LIVRE

TABLE DES MATIÈRES

<i>E. Soltész</i> : Quels plans et outillage peut-on supposer chez Andreas Hess arrivé à Bude?	1
<i>J. Bertász</i> : Die Entstehung der ungarischen Bibliothekskultur im 16—17. Jahrhundert	14
<i>M. Szentimrei</i> : Un volume de la bibliothèque princière de Gabriel Bethlen, conservé à Sárospatak	29
<i>O. Sashegyi</i> : Les commencements de la participation du Conseil de Lieutenance aux affaires de la censure (1726—1730)	40
<i>I. T. Erdélyi</i> : L'histoire de l'édition de la série „Magyar Népköltési Gyűjtemény” („Trésor de la Poésie Populaire Hongroise”)	55
<i>J. M. Pásztor</i> : Des revues budapestoises publiant des oeuvres de Miklós Radnóti	79
<i>J. Szentmihályi</i> : Bibliographie et „bibliographie”. Aspects de la valorisation de l'activité bibliographique	98

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>I. Kapitánffy—T. Szepessy</i> : Un fragment des Notabilia de Paulus Hungarus dans un codex de Hongrie	109
<i>K. Körmendy</i> : Un graduel de Hongrie du XV ^e siècle	111
<i>S. V. Kovács</i> : Le fragment d'Eger de la collection épistolaire du roi Mathias Corvin	115
<i>L. Bendeffy</i> : Quelques problèmes de la Geometria Practica de 1498 de Péter Lossai	118
<i>L. Hopp</i> : Ibrahim Müteferrika	126
<i>L. Horvay</i> : Qui était l'auteur d'un manuscrit de 1799 int. „A tiszta Értelem kritikája” („Critique de la Raison Pure”)?	131
<i>F. Szilágyi</i> : Qui était Kelemföldi, éditeur des oeuvres de Csokonai?	133
<i>K. Kindlovits</i> : La première revue de langue serbe en Hongrie	140
<i>A. Lengyel</i> : Un poème distribué en tracts de Gyula Sárosi — dans une brochure manuscrite de l'époque	146
<i>I. Fabó</i> : L'„Euphrosine”, 1848 et Petőfi	149
<i>J. Tasi</i> : Des couvertures d'un volume de Kassák	156
<i>S. Szemere</i> : Histoire d'un livre	161
<i>L. Sándor</i> : Les belles-lettres dans le „Munkás Újság” édité à Ungvár.	164
<i>gy. m.</i> : La „Revue de la Hongrie Nouvelle”	169
<i>G. Borsa</i> : De nouveau de l'authenticité du „Manuscrit de Cassovie”	170

CHRONIQUE

<i>J. Farkas</i> : Bibliographie des écrivains de la tendance populaire	178
<i>S. V. Kovács</i> : Du fonctionnement du Comité de travail de l'Académie Hongroise des Sciences pour l'histoire du livre et la bibliographie (1 mai 1973—1 mars 1974)	179
<i>E. Soltész</i> : Des recherches sur Gutenberg.	181
<i>B. Dezsényi</i> : Histoire générale de la presse française	184
<i>Z. Kovách</i> : „Livres et diplômes renseignant d'Esztergom” (exposition jubilaire)	186

REVUE

Bibliographie choisie de l'histoire du mouvement ouvrier hongrois 1945—1971.	
Budapest 1973. (<i>P. Láng</i>)	190
Hongrie. Bibliographie de connaissances nationales. Budapest. 1972. (<i>F. Hervay</i>)	191

Les savants hongrois du passé. III ^e série, volumes 11—15. Budapest 1972. (<i>L. Móra</i>)	193
Bibliographie choisie de l' historiographie hongroise 1945—1968. Budapest 1971. (<i>Gy. Kókay</i>)	194
Sources historiques du passé de Budapest II—IV. Budapest 1971—1973. (<i>G. Fülöp</i>)	195
L. Vitályos—L. Orosz: Bibliographie d'Ady 1896—1970. Budapest 1972. (<i>L. Szuromi</i>)	196
É. Lakatos: Revues littéraires hongroises I—III. Budapest 1973—1974. (<i>Gy. Kókay</i>)	197
F. Bálint—I. G. Vass: Documents du mouvement ouvrier de Békéscsaba 1890—1944. Békéscsaba 1971. (<i>É. Méré</i>)	198
A. Magyar: Histoire du cercle-bibliothèque des ouvriers d'Ormospuszta. Miskolc 1971. (<i>J. L. Kovács</i>)	198
Széphalom (1927—1944). Répertoire bibliographique. Budapest 1970. (<i>P. Hargittay</i>)	199
Evangeliiarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553. București 1971. (<i>F. Hervay</i>) ..	200
Richard de Bury: Philobiblon. București 1971. (<i>B. Holl</i>)	201
Einbandstudien. Ilse Schunke zum 80. Geburtstag am 30. Dezember 1972 gewidmet. Berlin 1972. (<i>E. Soltész</i>)	202
O. Mazal: Europäische Einbandkunst aus Mittelalter und Neuzeit. Graz 1970. (<i>M. Rozsondai</i>)	203
H. W. Lang: Die Buchdrucker des 15. bis 17. Jahrhunderts in Österreich. Baden-Baden 1970. (<i>G. Borsa</i>)	204
E. Irblich: Die Vitae Sanctae Wiboradae. Friedrichshafen 1970. (<i>A. Vizkelety</i>)	205
E. van der Vekene: Katalog der Inkunabeln der Nationalbibliothek Luxemburg. Luxemburg 1970. (<i>G. Borsa</i>)	206
P. Ribernet; Les bibliothèques françaises pendant la Révolution (1789—1795). Paris 1970. (<i>V. Gyenis</i>)	209
N. Golb: Spertus College of Judaica Yemenite Manuscripts. Chicago 1972. (<i>S. Scheiber</i>)	
A. Freimann: Union Catalog of Hebrew Manuscripts and their Location. New York 1973. (<i>S. Scheiber</i>)	209
A.P. Campanella: Giuseppe Garibaldi e la tradizione Garibaldina. Una bibliografia dal 1807 al 1970 (<i>A. Kelecsényi</i>)	210